

В. В. Дейнека, Я. В. Москвін

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ

*Навчальний посібник для здобувачів вищої освіти
за спеціальністю «Освітні педагогічні науки»*

Друге видання, оновлене

МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ
Харківський національний медичний університет

В. В. Дейнека, Я. В. Москвін

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ

*Навчальний посібник
для здобувачів вищої освіти
за спеціальністю «Освітні педагогічні науки»*

Друге видання, оновлене

Харків
ХНМУ
2024

УДК378.016:1:37.015(075.8)

Д27

Затверджено
Вченою радою ХНМУ.
Протокол № 5 від 23.05.2024.

Рецензенти

І. В. Карпенко – д-р філос. наук, проф. (Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна).

С. О. Голиков – канд. філос. наук, доц. (Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна).

Дейнека В. В., Москвін Я. В.

Д27 Філософія освіти : навч. посібник для здобувачів вищої освіти за спеціальністю «Освітні педагогічні науки». 2-е вид., оновл. Харків : ХНМУ, 2024. 72 с.

Навчальний посібник присвячений філософії освіти. Його основною метою є формування у здобувачів освіти базових знань щодо проблемного поля, структури, основних функцій філософії освіти. Крім того, представлені специфічні проблеми філософії освіти в царині медицини.

Навчальний посібник призначено для здобувачів вищої освіти за спеціальністю «Освітні педагогічні науки».

УДК378.016:1:37.015(075.8)

© Харківський національний
медичний університет, 2024

© В. В. Дейнека, Я. В. Москвін, 2024

Тема 1. ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ ЯК ГАЛУЗЬ НАУКОВОГО ЗНАННЯ. ПРОБЛЕМНЕ ПОЛЕ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ

Ключові поняття: філософія освіти, дефініція, методологія освіти, наукове знання, соціокультурний тип освіти, освітня парадигма, освітні технології.

Актуальність теми

В умовах переходу сучасної цивілізації від індустріального до пост-індустріального або інформаційного суспільства освіта набуває особливо важливого значення. Зі зміною типу виробництва та в умовах зростання динаміки трансформації всіх сфер суспільного життя зростають вимоги до рівня загальної та професійної освіти. Вже зараз на світовому ринку праці спостерігається різке зростання попиту на спеціалістів, які мають дві або більше професійні освіти. Паралельно з цим динамічно збільшується обсяг накопичених знань, що потребують уточнення, аналізу та синтезу.

Постійне відставання освіти від потреб суспільства, відсутність освітніх форм для трансляції головного – отримання сучасного наукового знання у формуванні людини XXI ст. вимагає обґрунтування методологічних основ сучасної філософії освіти як нового рівня дослідження і вирішення багатьох проблем людського буття.

Загальна мета

Проаналізувати основні напрямки визначення сутності філософії освіти як галузі наукового знання. Розкрити проблемне поле філософії освіти, обґрунтувати функції і завдання філософії освіти.

Конкретні цілі:

- сформувати уявлення про філософію освіти;
- визначити основні причини появи філософії освіти;
- познайомитися з основними етапами розвитку філософії освіти;
- засвоїти причини актуалізації філософії освіти;
- визначити проблемне поле, структуру, основні функції філософії освіти;
- виявити специфічні проблеми філософії освіти в царині медицини.

I. Теоретичні питання для розгляду на практичному занятті:

1. Філософія освіти як галузь наукового знання: етапи становлення.
2. Основні причини актуалізації філософії освіти. Предмет і завдання філософії освіти.
3. Проблемне поле, структура, основні функції філософії освіти.
4. Концепції освіти як складові структури філософії освіти. Основні аспекти гуманізації та гуманітаризації освіти.

1. Філософія освіти як галузь наукового знання: етапи становлення

У сучасну епоху формування інформаційної цивілізації на рубежі нового століття і нового тисячоліття проблеми освіти, її сьогодення і майбутнього стають дуже актуальними. *Філософія освіти* – галузь філософського знання (з'явилася у другій половині ХХ ст.), що *розглядає розвиток людини і систему освіти в нерозривній єдності, досліджує філософські аспекти освітнього знання, аналізує підстави педагогічної діяльності та освіти, їх цілі та ідеали, методологію педагогічного знання, створення нових освітніх практик, методів, інституцій і систем.*

Розглянемо поетапно передісторію філософії освіти.

Перший етап проходить через інтелектуальну історію філософського мислення про культурно-історичну цінність освіти, зокрема охоплює всі класичні філософські системи в їх зв'язку і розумінням значення освіти аж до початку ХІХ ст. (Сократ, Платон, Арістотель, Августин, Монтень, Локк, Руссо, Кант та ін.).

Другий період визначається рамками класичної (або традиційної) парадигми освіти під впливом певних філософських і педагогічних ідей, які були сформульовані в кінці ХVІІІ – на початку ХІХ ст. Я. А. Коменським, Й. Г. Песталлоці, І. Гербартом, А. Дистервегом, Дж. Дьюї, Й. Г. Фіхте та іншими мислителями. Ідеї Просвітництва посилювали дисциплінарні механізми освіти, поширивши їх на зміст і форми. На початку ХІХ ст. Й. Г. Гердер, А. Гумбольд, Г. В. Ф. Гегель створюють нову філософську концепцію освіти, орієнтовану на самопізнання, самоформування особистості, визнання її права на освіту. Потрібно сказати, що класична парадигма освіти впродовж історії постійно збагачувалася новими філософсько-педагогічними ідеями, у т. ч. й ідеями українських мислителів (П. Куліш, П. Юркевич, К. Ушинський та ін.).

Третій період – це середина ХХ ст., освіта виступає як автономна сфера, дистанціюється від філософії, й на стику між ними відбувається становлення філософії, що спеціалізується в дослідженні освітнього знання і цінностей, тобто *філософія освіти*. У цей період створюються асоціації та об'єднання філософів у США, а потім і в Європі – Великобританії, Франції, Німеччині, де ведеться обговорення питань, пов'язаних з дослідженнями освіти та її ролі в житті суспільства. Вважалося, що наявні філософські основи освіти не повною мірою відповідають реаліям часу. Без вироблення нових концептуальних, методологічних і аксіологічних підходів виявиться неможливим досягнення тих цілей у сфері освіти, які висуваються як на міжнародному, так і на національно-державному рівні.

В Україні на сучасному етапі поширена думка, що філософію освіти немає сенсу виділяти в окрему галузь філософії, адже філософія освіти розвивається в рамках соціальної філософії, утворюючи комплексне і міжгалузеве вивчення системи освіти. У широкому розумінні предмет філософії освіти – не тільки філософське розуміння самого процесу отри-

мання знань, умінь і навичок, але більшою мірою масштабне вивчення культурних надбань і цінностей, що покликані задовольняти потреби системи освіти.

Для ефективної роботи будь-якої системи освіти потрібно розуміти два основні аспекти:

1. Бачення орієнтира у виховному впливі – якогось ідеального образу, на досягнення якого використовується весь потенціал системи освіти;

2. Знання та використання методів досягнення поставленої мети.

Таким чином, для того щоб вловлювати нові тенденції в розвитку суспільства, забезпечувати спадкоємність між поколіннями і якісний розвиток нових поколінь, повинна удосконалюватися й сама система освіти.

2. Основні причини актуалізації філософії освіти. Предмет і завдання філософії освіти

Освіта є найважливішим соціальним інститутом. Процеси, що відбуваються в освіті, виявляються безпосередньо пов'язаними з тими змінами, які відбуваються в суспільстві. Дана залежність знаходить своє вираження в понятті «соціокультурний тип освіти».

Соціокультурний тип освіти – це загальна характеристика освіти, вписана в конкретний соціальний і культурний контекст. Це сукупність:

- освітніх цілей і цінностей даного суспільства;
- соціально значущих уявлень про результати освітньої діяльності, що виражені в ідеалі освіченості;
- змісту освіти та способів її відбору;
- типу комунікації в освітньому процесі;
- характеру інституціалізації освіти.

Таким чином, *кожному конкретному суспільству відповідає певний тип освіти і свій ідеал освіченості*. Крім того, можна говорити про наявність *галузевих освітніх ідеалів*, що передбачають наявність соціального запиту на певну еталонну комбінацію компетентностей та компетенцій, які визначають ідеальний тип фахівця-професіонала для кожної соціально значимої сфери. Насамперед йдеться про інституціональні галузі, як то еталонний набір знань і умінь лікаря, викладача, судді, чиновника тощо.

Античний ідеал освіченості виражався в понятті «громадянин», і він включав у себе громадянські чесноти вільної людини (почуття обов'язку, відповідальність, захист батьківщини), знання філософії, музики, ораторського мистецтва, фізичне вдосконалення. Гуманістичний ідеал епохи Відродження розуміється як широка всебічна освіченість, що може бути виражена у визначенні «*Homo universale*». Ідеал освіченості в епоху Нового часу, розвитку природничих наук і капіталістичних відносин, висуває на перший план професійне знання і може бути виражений як «*Homo faber*». У наш час цей ідеал змінюється, він включає в себе не тільки професіоналізм, а й загальну культуру, планетарне мислення, культурний плюралізм.

Для позначення тих кардинальних змін, які відбуваються сьогодні в освіті, досить часто вживається поняття «*освітня парадигма*» (від грец. *Paradigma* – зразок, приклад) – одне з ключових понять сучасної філософії науки. Увів його в науку американський філософ Томас Кун, автор книги «Структура наукових революцій». Парадигма (за Т. Куном) – це визнані всіма наукові досягнення, які протягом певного часу задають модель постановки проблем та їх рішень науковому співтовариству.

Прикладом парадигми є ньютонівська механіка, яка протягом багатьох років визначала бачення світу, становила основу механістичного світогляду, основу класичної парадигми науки. Світ поставав як жорстко пов'язаний причинно-наслідковими зв'язками. Зв'язок між причиною і наслідком розглядався як постійний і однозначний. Розвиток розглядався як поступальний, безальтернативний, лінійний, передбачуваний і ретроспективний. Світ розумівся як проект, який можна прорахувати до кінцевої «світлої мети», знаючи закони цього розвитку (К. Маркс, Гегель).

Зараз утверджується нова нелінійна модель розвитку світу. Основні ознаки цієї моделі: нелінійність, багатоваріантність шляхів розвитку, передбачуваність, стохастичність розвитку. В основі цієї парадигми науки – синергетика, яка вивчає закони розвитку відкритих систем, що самоорганізуються. До числа таких систем відносяться соціальні системи. Людина – це сфера свободи, її поведінку не можна передбачити за законами механістичного детермінізму.

Т. Кун стверджує, що парадигмальність властива не тільки науці, але й іншим сферам культури, наприклад, освіті.

Освітня парадигма – це спосіб діяльності конкретного педагогічного співтовариства в конкретну епоху. Зміна освітньої парадигми – це і є зміна соціокультурного типу освіти.

Наприкінці ХХ – поч. ХХІ ст. освіта зазнає певних глибоких змін, що актуалізує появу нової галузі наукового знання – філософії освіти, яка покликана виробити *нові освітні методи, нові підходи, нову технологію процесу отримання знання*. Це пов'язано з тим, що суспільство під впливом науково-технічної революції набуває інформаційного характеру, що визначає нові тенденції розвитку сучасної освіти та основні *завдання філософії освіти*:

1. Осмислення кризи освіти, кризи її традиційних форм, вичерпаності основної педагогічної парадигми; осмислення шляхів і способів вирішення даної кризи.

2. Осмислення нового і альтернативного педагогічного досвіду, обговорення нової школи; обґрунтування державної та регіональної політики в галузі освіти, формулювання цілей освіти, концептуальне проектування освітніх систем, прогнозування освіти (пошукове і нормативне).

3. Виявлення вихідних культурних цінностей і основоположних світоглядних установок освіти і виховання, що відповідають тим вимогам, які об'єктивно висуваються перед особистістю в умовах сучасного суспільства.

І сьогодні такою підставою для вироблення цільових орієнтирів сучасної освіти є антропологічна установка як домінанта культури епохи пост-модернізму.

3. Проблемне поле, структура, основні функції філософії освіти

Філософія освіти досліджує сутність, структуру і динаміку освіти як соціально організованого каналу позабіологічного наслідування. *Проблемне поле філософії освіти* розкривається в дослідженні сутності освіти, чинників еволюції освіти, зміни освітніх парадигм, а також проблем взаємодії людини і суспільства в освіті.

У філософії освіти, насамперед, розкривається сутність і природа всіх явищ в освітньому процесі:

- освіта сама по собі (*антологія освіти*);
- як відбувається процес освіти (*логіка освіти*) – освіта являє собою процес взаємодії систем найвищого рівня складності, таких, як особистість, культура, суспільство;
- природа і джерела цінностей освіти (*аксіологія освіти*) – аксіологія освіти заснована на гуманістичних і етичних принципах, освіті відводиться провідна роль у розвитку людської особистості;
- поведінка учасників освітнього процесу (*етика освіти*) – етика освіти розглядає зразки поведінки всіх учасників освітнього процесу;
- методи і основи освіти (*методологія освіти*);
- сукупність ідей освіти в певну епоху (*ідеологія освіти*);
- освіта та культура (*культурологія освіти*) – мається на увазі, що прогрес людства і кожної окремої людини залежить від якості освіти, методів пізнання світу і навчання, про що свідчить історія і теорія культури і цивілізації.

Взаємодіючи з педагогікою, психологією, соціологією та іншими гуманітарними науками, вона розглядає питання змісту, цілей і перспектив освіти, досліджує її соціальний зміст і роль у розвитку як людського суспільства в цілому, так і в долі окремих країн і народів.

У філософії освіти виділяють наступні *функції*:

1. *Світоглядна* – утвердження пріоритетної ролі освіти як найважливішої сфери життя будь-якого соціуму і людської цивілізації в цілому.
2. *Системоутворююча* – організація системи поглядів на стан і розвиток освіти в різні історичні періоди.
3. *Оціночна* – оцінка конкретних історико-педагогічних явищ.
4. *Прогностична* – прогнозування напрямів розвитку освіти.
5. *Методологічна* функція філософії освіти передбачає міждисциплінарний контекст – зв'язок з різними галузями філософського знання (антропологією, соціальною філософією, культурологією, етикою).

4. Концепції освіти як складові структури філософії освіти. Основні аспекти гуманізації та гуманітаризації освіти. Специфіка медичної сфери в загальному просторі проблем філософії освіти

На сучасному етапі розвитку філософії дослідники визначають два основних моменти існуючого положення в освіті, а саме:

- освіта не здійснює функцію формування того типу світогляду, що дозволить вирішити глобальні проблеми людства;
- офіційно діюча система освіти постійно відчужується від інтересів і цінностей людей.

Щоб вирішити це двостороннє питання, необхідно розробляти філософську методологію сучасної освіти, що допоможе розкрити взаємодію між цими тенденціями.

Сьогодні існує три концепції освіти, що пов'язані з напрямками сучасної філософії освіти:

1. *Концепція гармонійної цілісності*, яка сприяє реалізації ідей створення єдиної, цілісної, гармонійної теорії педагогіки та централізованої системи управління освітою.

2. *Релятивістсько-плюралістична концепція*, яка визнає необхідність застосування принципів плюралізму, педоцентризму і релятивізму в педагогічній діяльності, пріоритетність ролі індивідуальних інтересів над суспільними.

3. *Синтетична концепція*, яка об'єднує обидві попередні концепції освіти, визначає, що загальні, громадські інтереси в педагогічному процесі повинні бути мінімальними.

Синтетична концепція виникла як реальна потреба подолати пріоритетну роль вихідних принципів двох попередніх напрямів і здійснити такий синтез їх позитивних ідей, який дав би можливість краще вирішити основні проблеми сучасної освіти, а тим самим й інші найважливіші проблеми людства.

Однією з найважливіших складових нової парадигми освіти є випереджальна функція розвитку системи освіти в сучасному суспільстві. Вона з периферійних, в соціальній структурі, перетворюється на пріоритетну, оскільки стає глобальним фактором суспільного розвитку. Це обумовлено якісно новим масштабом детермінуючого впливу системи освіти на формування реалій інформаційного типу суспільства, що визначається характером духовного виробництва і може стати реальністю тільки через розвиток відповідних освітніх тенденцій в суспільстві. Сьогодні процес гуманізації та гуманітаризації освіти є основним напрямком і змістом реформування системи освіти. Особливо актуальними аспектами цього процесу є таке:

- становлення антисциєнтистської методології освіти, яка передбачає не тільки формування в учня певної системи знань, а й розвиток духовності;
- становлення освіти як чинника розвитку культури, у тому числі й розвиток освіти, як діалог культур; поєднання становлення особистості з оволодінням культурними цінностями сприяє вирішенню багатьох етичних проблем, є безпосереднім джерелом багатогранності та гармонійності, які, у свою чергу, виступають вирішальними критеріями особистісного буття.

Цільові навчальні завдання

1. Яка з галузей дослідження є основною для комплексного вирішення проблем сучасної освіти, насамперед гуманізації?
  - a) філософська антропология;
  - b) сучасна філософія;
  - c) філософія освіти;
  - d) педагогічна психологія.
2. Стратегічна мета філософії освіти полягає в:
  - a) становленні творчо-гуманітарної особистості як цілісного суб'єкта культури;
  - b) становленні особистості як вищого рівня розвитку розуму;
  - c) становленні високоморальної людини;
  - d) становленні віруючої людини.
3. Методологічна розробка нової методичної концепції в освітньому процесі вбачається в розвитку:
  - a) суспільства;
  - b) нової антропології;
  - c) філософії освіти;
  - d) філософії.
4. Проаналізуйте передумови появи філософії освіти. Визначте проблемне поле філософії освіти, обґрунтуйте функції і завдання.
5. Основною функцією філософії освіти є:
  - a) створення філософської системи як загальнометодологічної основи для вирішення проблем педагогічної діяльності і цілісного процесу реформування сучасної освіти;
  - b) систематизація методів педагогічної діяльності та цілісного процесу реформування сучасної освіти;
  - c) технологізація педагогічного процесу;
  - d) систематизація функцій філософії.
6. Освіта на сучасному етапі розвитку філософії освіти:
  - a) задовольняє вимоги формування відповідного типу світогляду;
  - b) не задовольняє вимоги формування відповідного типу світогляду;
  - c) не виконує світоглядну функцію взагалі;
  - d) виконує світоглядну функцію.
7. Визначте та охарактеризуйте концепції освіти як складові структури філософії освіти. Проаналізуйте основні аспекти гуманізації та гуманітаризації освіти.
8. Синтетична концепція:
  - a) долає в собі концепцію гармонійної цілісності та релятивістсько-плюралістичну;
  - b) протиставляє концепцію гармонійної цілісності релятивістсько-плюралістичній;
  - c) підтримує концепцію гармонійної цілісності;
  - d) заперечує релятивістсько-плюралістичну концепцію.

8. Ідеї концепції гармонійної цілісності застосовуються для:

- a) подолання розриву між предметами;
- b) реалізації ідей створення єдиної, цілісної, гармонійної теорії педагогіки та централізованої системи управління освітою;
- c) вирішення важливих протиріч педагогічного процесу;
- d) поглиблення протиріч педагогічного процесу.

10. Початкове положення синтетичного напрямку визначає:

- a) пріоритетність вчителя;
- b) пріоритетність учня;
- c) вчитель – суб'єкт, а учень – об'єкт;
- d) вчитель і учень – суб'єкти педагогічного процесу.

II. Навчальні завдання для самостійної роботи

Питання для контролю і самоконтролю:

1. Проаналізуйте проблемне поле та дайте визначення предмета філософії освіти у вашому розумінні?

2. У чому полягає стратегічна мета філософії освіти? Аргументуйте свою відповідь.

3. Які основні завдання філософії освіти?

4. Розкрийте значення поняття «освіта».

5. Назвіть основні функції освіти?

6. Проаналізуйте загальнолюдські цінності та визначте основні причини появи філософії освіти.

7. Проаналізуйте сутність революції в освіті та її наслідки.

8. Проаналізуйте основні причини актуалізації філософії освіти та її зв'язок з іншими науками?

9. Назвіть, які в дослідженнях з філософії освіти використовуються підходи?

10. Проаналізуйте концепції освіти як складові структури філософії освіти. Назвіть основні аспекти гуманізації та гуманітаризації освіти.

Теми рефератів, доповідей:

1. Формування планетарно-космічного типу особистості: основні етапи.

2. Освітній ідеал у медицині.

3. Антон Макаренко: примушення як необхідний аспект системи освіти і виховання.

4. Філософія освіти крізь призму творчості Василя Сухомлинського.

5. Загальнолюдські цінності і розвиток освіти.

6. Сутність революції в освіті та її наслідки.

7. Інновації в сучасній освіті.

8. Філософія освіти і людина.

9. Філософія освіти і культура.

10. Філософія освіти і мистецтво.

Література

1. Андрущенко В. Світанок Європи: Проблеми формування нового учителя для об'єднаної Європи XXI століття. 3-тє вид. Київ : Знання України, 2015. 1099 с.
2. Базалук О., Юхименко Н. Філософія освіти. Київ : Кондор, 2010. 164 с.
3. Клепко С. Ф. Філософія освіти в європейському контексті. Полтава : ПОШПО, 2006. 328 с.
4. Навчальний посібник з курсу «Філософія освіти» для осіб, що навчаються в магістратурі за спеціальністю «Педагогіка вищої школи» / кол. авт. Т. Н. Кучера, Л. І. Насонова, В. В. Дейнека. Харків : ХНМУ, 2015. 63 с.
5. Практикум з курсу «Філософія освіти» для осіб, що навчаються в магістратурі за спеціальністю «Педагогіка вищої школи» / Т. М. Кучера, Л. І. Насонова, Є. В. Селюк. Харків : ХНМУ, 2015. 32 с.
6. Предборська І., Гайденко В. Відчуження знання як проблема філософії освіти: теорії, практики, парадокси, політики та перспективи. *Філософія освіти*. 2005. № 1. С. 159–166.
7. Терпищій С. О. Сучасні освітні ландшафти. Київ : Фенікс, 2016. 309 с.
8. Філософія освіти : навч. посібник / за наук. ред. В. П. Андрущенка [та ін.]. 2-ге вид. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2021. 348 с.

Тема 2. ОНТОЛОГІЧНІ, ГНОСЕОЛОГІЧНІ, АНТРОПОЛОГІЧНІ ТА АКсіОЛОГІЧНІ ПІДГРУНТЯ ОСВІТИ

Ключові слова: онтологія, гносеологія, аксіологія, освіта, педагогіка, цінності, гуманізм, наукове знання, філософське осмислення, навчання, виховання.

Актуальність теми

Сучасне інформаційне суспільство переживає такі явища, як перенасиченість інформаційного поля, нормативна невизначеність і плюралізм істин. За даних умов легко формуються механізми дезорієнтації особистості в різних формах її самоідентифікації. Ціннісна, смислова, культурна та інші дезорієнтації можуть бути нівельовані або подолані за допомогою впровадження освітніх систем сучасного рівня, розрахованих на самоосвіту. Належною мірою такі системи можуть бути реалізовані тільки в умовах розуміння сутнісних підстав освіти на таких рівнях, як процес, система, цінність, потреба, необхідність та ін.

Загальна мета: за допомогою філософської рефлексії, що задає освітній концепції сенс, мету і основні форми реалізації, розкрити сутність і специфіку системоутворюючих принципів, що лежать в основі освітнього процесу.

Конкретні цілі:

- засобами філософії розкрити сенс і специфіку базових педагогічних категорій: «освіта», «навчання», «виховання»;
- охарактеризувати специфіку моральних аспектів навчально-виховного процесу;
- продемонструвати, що освіта, виконуючи функцію стабілізації суспільних відносин, є потужним інструментом виховання і самовиховання;
- продемонструвати різноманіття форм філософського осмислення освітнього процесу.

I. Теоретичні питання для розгляду на практичному занятті:

1. Сенс і специфіка базових педагогічних категорій: «освіта», «навчання», «виховання».
2. Онтологічні та антропологічні підгрунтя освіти.
3. Гносеологічні та аксіологічні підгрунтя освіти.

1. Сенс і специфіка базових педагогічних категорій: «освіта», «навчання», «виховання»

Освіта, навчання і виховання є базовими педагогічними категоріями. Це найбільш загальні поняття, що виражають наукові узагальнення, через які визначається сутність педагогічної науки.

Як категорії педагогіки поняття «освіта», «виховання» і «навчання» пов'язані з низкою інших категорій філософії, насамперед з такими, як «розвиток» і «формування».

Тривалий час перераховані поняття вживалися як синоніми, але у процесі розвитку педагогіки була проведена їх категоризація.

Поняття «освіта» вперше введено в педагогічну науку І. Г. Песталоцці (1746–1827). На його думку, освіта – це процес формування певного образу. На сьогодні термін «освіта» використовується в декількох значеннях: 1) як цінність конкретної людини і суспільства в цілому; 2) як процес набуття знань і оволодіння практичними методами; 3) як система або соціальний інститут; 4) як результат навчання.

Освіта може розглядатися як розвиток, тобто якісне поліпшення ряду антропологічних властивостей, які виражаються в таких поняттях: інтелект, розум і їх похідних. Як процес освіта являє собою формування необхідних для практичної діяльності людини структур, методів і процедур свідомості і мислення.

Поняття «виховання» також може розглядатися в декількох значеннях. Як соціально зумовлене явище виховання являє собою процес передачі і засвоєння накопиченого практичного досвіду з метою формування у об'єкта виховання певного набору знань, поглядів, переконань, цінностей, установок тощо. Процес виховання передбачає досягнення певного завершеного соціально схваленого образу особистості. З погляду «виховання» як педагогічного процесу та результату можна говорити про цілеспрямований розвиток або придушення у вихованця певних сутнісних властивостей особистості, що мають соціальне значення.

У сучасному розумінні поняття «навчання» виступає в ролі методології процесу освіти. Навчання передбачає формування ціннісно орієнтованих і структурно певних процедур, спрямованих на накопичення, систематизацію та узагальнення практичного досвіду, пов'язаного з активною перетворюючою діяльністю людини. Причому перетворюючий характер діяльності спрямований як на розвиток (перетворення) особистості, так і на перетворення зовнішнього середовища.

Важливим питанням філософії освіти стає проблема співвідношення навчання та виховання. Ці дві форми соціальних практик мають глибинний зв'язок, проте не можуть бути зведеними одна до одної, а виступають як паралельні взаємодоповнюючі системи. Навчання та виховання лежать в основі базової функції освіти – розвитку особистості та формування професійних якостей, якщо йдеться про розвиток професійної освіти.

Професійні якості медичного працівника і насамперед лікаря не можуть обмежуватись виключно теоретичними знаннями та практичними навичками. Робота лікаря потребує формування у професіонала певного ціннісного набору, засвоєння специфічних норм моралі та форм поведінки. Це необхідно для реалізації базового правила медицини, що широковідоме у формі вислову: «не заподій шкоди!».

У загальному сенсі освіта, навчання і виховання виступають як форми соціальної та культурної практики. У процесі послідовного освоєння даних практик розкривається їх кумулятивний характер. Чим більше форм, методів і прийомів освіти, навчання і виховання засвоюється особистістю, чим більший обсяг знань і практичних умінь накопичується, тим більш системний характер вони набувають. У міру досягнення певного рівня системності знань, їх процедур і методів формуються умови для саморозвитку даної системи, що переходить на рівень самоосвіти, самонавчання і самовиховання особистості. Процес саморозвитку безпосередньо пов'язаний із засвоєнням форм і методів теоретичного мислення та інтелектуальної рефлексії. У процесі рефлексивного теоретичного аналізу соціокультурних практик, останні набувають дидактичного характеру.

2. Онтологічні та антропологічні підгрунтя освіти

Онтологія – слово грецького походження. Походить від двох слів: «онтос» – буття або суще (існуюче) і «логос» – слово, закон, порядок, міркування, розум. У загальному значенні онтологія – це наука про буття або існування.

Для освіти як об'єкта онтологічного аналізу характерна двоїстість. З одного боку, освіта є певним процесом, сукупністю фізіологічних процедур, зумовлених людською природою, з іншого – освіта виступає об'єктом рефлексії. Власне останній аспект, а саме когнітивна об'єктивація освіти, дозволяє говорити про певне існування чи навіть буття таких об'єктів, як освіта, знання, а також процедури, форми і методи освіти.

Таким чином, онтологія освіти виступає як система знань щодо форм, у яких знання набувають для розуму певні смисли і значення, а також форм, у яких знання зберігаються, тобто існують у неактивному для мислення і незалежному від нього стані.

Сенс і сутність явища збереження знань тісно пов'язані з поняттям «пам'ять».

Представлення знань – це питання, яке вирішується як у сфері когнітології (науки про мислення), так і у сфері інженерії знань.

Дуалістична природа знання розкривається через осягнення таких діалектичних пар категорій філософії, як суб'єкт–об'єкт, частина–ціле і форма–зміст.

Різноманіття у філософському осмисленні онтології освіти в основному пов'язано з описом різних систем і системоутворюючих чинників для визначення сутнісних характеристик різних форм знань. Велике значення для онтології знання має сфера людської діяльності, у якій формуються форми знання і процедури освіти. Описано специфічні теорії онтології знання для таких сфер, як мистецтво, культура, наука, інформаційний простір та ін.

У загальному випадку онтологія знання може бути описана як ієрархічно організована структура, що включає в себе все різноманіття форм, методів і процедур, необхідних для опису реальності як цілого і складових її частин як самостійних об'єктів. Опис направлено на фіксацію сутнісних властивостей описуваних об'єктів і відносин, в яких вони між собою перебувають.

Ключовими і найбільш загальними формами об'єктів та їх відносин для онтології освіти виступають «людина» і її стосунки з різними формами «реальності».

Оскільки знання набуває сутнісного наповнення тільки стосовно діяльності людини, очевидно, що онтологічні підгрунтя освіти нерозривно пов'язані антропологічними аспектами знання у формі когнітивної практики.

Антропологія освіти є самостійним напрямом у філософії освіти. Вона включає в себе наукові традиції філософської антропології, антропологічного підходу до опису міжособистісних комунікацій і соціально-психологічних аспектів людського буття.

Як і у випадку з онтологією освіти, проблема антропологічного підгрунтя знання пов'язана з різноманіттям форм і принципів у побудові її теоретичних підстав. Педагогічна антропологія і антропологія освіти безпосередньо пов'язані із загальною філософською антропологією. Різні філософсько-антропологічні концепції задають власні теоретичні моделі для опису людини. Сьогодні виділяють такі філософсько-антропологічні концепти, як аксіологічна, натуралістична, персоналістська, екзистенційна, неотомістська ірраціоналістична, трансценденталістська, об'єктивно-ідеалістична та ін.

Незважаючи на відсутність єдиного універсального образу людини, різні філософсько-антропологічні концепти мають одне загальне положення в розумінні людини – його зумовленість власною перетворюючою діяльністю.

Людина не просто даність буття, але даність, зумовлена творчою діяльністю самої людини. Самоздійснення людини в її діяльності – це утворення особистості в просторі соціокультурної комунікації.

На думку І. Канта (1724–1804), людина «як вільно діюча істота робить або може і повинна робити [людину] з себе сама». У «Лекціях з педагогіки» він висловлює думку про те, що «людина – єдине створіння, яке має бути вихованим». І далі: «Людина може стати людиною лише завдяки вихованню. Вона – не що інше, як те, що з неї сформує освіта. Необхідно підкреслити, що людина виховується лише іншими людьми, які також були вихованими». І. Кант є одним з перших філософів, хто будував власне розуміння про педагогіку на підставі антропології.

Одним з найважливіших аспектів педагогічної антропології є уявлення про подвійність людського буття на рівні духовного та біологічного аспектів існування. Наявність двох начал людини зумовило уявлення про існування двох світів або вимірів буття людини. Природа чи матеріальний світ – це

простір, з яким тісно пов'язане біологічне начало людини. При цьому людина в результаті своєї усвідомленої цілеспрямованої діяльності створює «другу природу» – духовний світ, в основі якого лежать культура і суспільство. «Паралельне» існування у двох світах накладає відбиток на процес формування світогляду. Незвідність буття людини до існування тільки в одному світі ускладнює виявлення і опис реальності та її універсальних законів. Людина повинна описуватися в умовах переплетення біологічного і духовного буття. Самостійним питанням виховання і освіти стає, у цьому випадку, питання про співвіднесення двох світів і двох форм буття людини. При цьому людина може бути досягнута лише у єдності всіх форм прояву її існування.

У сучасній педагогічній антропології, залежно від особливостей формування «образу людини», виділяють кілька напрямів:

1. Інтегральний підхід – людина розуміється як істота, що потребує виховання та освіти (А. Флітнер, Г. Рот, М. Лідтке).

2. Філософський підхід – людина є відкритою системою, що знаходиться в стані постійного становлення (О. Больнов, Й. Дебралав, В. Лох).

3. Феноменологічний підхід – людина є комплексом самопроявлень, що чергуються: дитина, підліток, учень, вчитель, батько, мати (М. Я. Лангевелд, Р. Лассан).

4. Діалектико-рефлексивний підхід трактує людину як «політичну тварину». Людина самоздійснює себе в просторі соціального (М. Бубер, Е. Левінас, Т. Адорно).

5. Імплицитний підхід – людина існує лише в модусі образів самої себе (Шейерл).

6. Структуралістський підхід – людина розглядається як анаграма, перетворюючись на поетичний текст (Ж. Дерріда, М. Фуко).

З огляду на різноманіття антропологічних підходів, питання щодо меж різних методів залишається відкритим, а будь-яка претензія на універсальність антропологічних підгрунть освіти є неспроможною.

3. Гносеологічні та аксіологічні підгрунтя освіти

Гносеологія – слово грецького походження. Воно складається з двох слів: «гнозис» – пізнання і «логос» – слово, закон, порядок, міркування, розум. У загальному значенні гносеологія – це наука про пізнання, його методи, можливості та відношення знання до реальності.

У рамках гносеологічної системи теоретизування розгортається, виходячи з опозиції «суб'єкт – об'єкт» пізнання. Показується, що в основі процесу будь-якого пізнання лежить соціально-історична практична діяльність у спільноті людей в її різних аспектах.

У контексті гносеології освіти, остання виступає як система соціально та історично зумовлених норм і процедур, в яких найбільш повно роз-

кривається взаємозв'язок понять «освіта», «навчання», «виховання», «знання», «вміння» і «досвід». Навчання у даному випадку є системою організованої безлічі форм і методів одержання, систематизації, аналізу та перевірки знань. Виховання виступає в ролі системи методів і прийомів для фіксації ціннісних установок щодо знань.

Гносеологічний аспект освіти розкривається в контексті понять, що пов'язані з навчанням і вихованням, таких як «розуміння», «засвоєння», «аналіз», «інтерпретація», «поняття», «пояснення», «сенс» та ін.

Теоретичні підстави пізнання близькі до теоретичних основ освіти, у зв'язку з чим розуміння гносеологічних концепцій необхідне для розуміння сутності освіти.

Питання пізнаваності світу, методів і форм пізнання, співвіднесеності знань з об'єктами реальності, що вони описують, хвилювали людей вже в давнину. Різні думки щодо сутності і значення знання, а також ролі і значення освіти та виховання стали центральними проблемами класичного періоду давньогрецької філософії. Відомі софісти Стародавньої Греції послідовно відстоювали позиції незабгненності світу, а отже, суб'єктивності й умовності знань. Виходячи з цього визначали роль знань і функцію освіти і виховання як суто прагматичну та інструментальну. Представники кінізму стверджували, що теоретичне знання абсолютно марне і навіть шкідливе для людства, тому що створює умови існування штучного середовища проживання людини.

Суперечки щодо природи знання знайшли своє відображення в поділі філософії на два магістральні напрями – ідеалізм (Платона) і матеріалізм (Демокрита).

Дискусії щодо форми знання і шляхів його формування стали основою філософської полеміки Нового часу, насамперед між раціоналістами і емпіриками. На думку Р. Декарта, знання мають певну онтологічну основу і можуть бути досягнуті людиною у формі цілісних об'єктів, тобто будь-яка ідея досягається розумом відразу у всій своїй повноті. Ф. Бекон, навпаки, вважав, що повне знання взагалі недосяжно і формується шляхом послідовного збільшення.

У сучасному світі проблематика «знання» поступово витісняється проблематикою «інформації», як незалежної реальності, що існує об'єктивно і незалежно від людини.

Сьогодні ми є свідками і учасниками формування нового типу суспільства, характер і зміст якого можна позначити як «постіндустріальне суспільство» (А. Белл), «технотронне» (З. Бжезінський), «інформаційне суспільство» (Масуда, А. Тофлер, М. Моїсєєв), «ноосферне суспільство» (В. І. Вернадський), «відкрите суспільство» (К. Поппер) тощо. Як фундаментальні ознаки такого суспільства виділяють всеосяжність і доступність інформації. Від-

мінною рисою інформаційного суспільства є перетворення «другої природи» людини, тобто духовно-соціального світу, що реалізується через технологічну революцію в засобах комунікації. Бінарні опозиції «людина–світ», «людина–суспільство», «людина–людина» замінюються новими структурними зв'язками типу «людина–апарат–світ», «людина–апарат–суспільство», «людина–апарат–людина». Тенденцією даного типу розвитку суспільства є прагнення переходу до нової моделі комунікації – «людина–апарат», де штучна реальність повністю замінить собою природу.

Однією з найважливіших властивостей знань та інформації, що характеризують їх практичне значення, є системність. У даному питанні гносеологія знання освіти наближається до питань онтології і антропології освіти.

Таким чином, навчально-пізнавальну діяльність можна визначити як систему форм і методів отримання нових знань з урахуванням специфіки об'єкта вивчення і методів навчального процесу. Знання являють собою в певному роді універсальну цінність, тобто знання можуть набуватися заради самих знань, а не для чого-небудь іншого. Виходячи з ціннісної природи знання, можна говорити про аксіологічні підгрунтя освіти.

Аксіологія – слово грецького походження. Воно складається з двох слів: «аксія» – цінність і «логос» – слово, закон, порядок, міркування, розум. У загальному значенні аксіологія – це наука про цінності, їх природу, структуру і взаємозв'язок.

Цінності в соціокультурній практиці виступають у ролі орієнтирів і органічно пов'язані з поняттям «цілі». Якщо вважати, що будь-яка діяльність людини є цілеспрямованою, то будь-яка мета повинна мати ознаки цінності. У ролі цінностей можуть виступати як предмети, ідеї, можливості, так і відносини між ними.

Ціннісна орієнтація діяльності людини пов'язана з формуванням і закріпленням в індивідуальній і колективній свідомості системи архетипових структур, на основі яких реалізуються еталонні моделі поведінки, що регулюють практику ціледосягнення.

Таким чином, цінності пов'язані з такою антропологічною характеристикою, як «воля», що є усвідомленим регулюванням діяльності людини, спрямованою на досягнення певної мети.

Ціннісна орієнтація вольової діяльності людини виконує одну з найважливіших функцій систематизації свідомості

В основі теоретичних підходів педагогічної аксіології лежать роботи представників німецької класичної філософії І. Фіхте, І. Канта і Г. Гегеля. Ними були затверджені і теоретично та методологічно обґрунтовані ціннісні характеристики виховання та освіти.

Аксіологія освіти розкриває відмінності, які існують між вихованням і освітою. Незважаючи на те, що процеси освіти і виховання об'єднані

в ціле цивілізаційною практикою, освіченість і поведінкова адекватність можуть не збігатися не тільки на рівні діяльності окремої особистості, а й на рівні великих соціальних систем.

Вимоги, що висуваються суспільством стосовно поведінки індивідів, зумовлені домінуючими уявленнями стосовно ієрархії цінностей. Системність ціннісних структур заснована на теоретичному описі та обґрунтуванні існуючих відносин між різними цінностями. Освіта виконує в даному випадку роль формування знань про цінності та їх ролі в соціокультурних практиках, а виховання формує і закріплює ціннісну значимість різних властивостей особистості і явищ зовнішнього світу.

Ціннісна значимість педагогічної діяльності зростає в міру збільшення кількості нестійких явищ у соціальному житті. Вона сприяє збереженню колективної пам'яті соціуму, що в іншому випадку означало б кінець самої соціальної системи. Виступаючи як інструмент соціальних, державних і особистісних цілесюгнень, педагогічна діяльність сприяє сталому розвитку динамічних процесів шляхом відтворення в суспільній свідомості ідей самоцінності особистості, збереження ментальних підґрунть освіти і виховання, здатністю до особливого виду творчості – соціально-педагогічних інновацій.

Цільові навчальні завдання

- 1.** Виховання, зберігаючи в собі базові онтологічні аспекти освіти, виконує функцію:
  - a) соціалізації людини;*
  - b) емансипації людини;*
  - c) детермінації людини;*
  - d) актуалізації людини;*
- 2.** Ідеологія освіти – це:
  - a) можливість філософського осмислення значущості людини у світі;*
  - b) сукупність ідей освіти в певну епоху;*
  - c) виявлення характеру і особливості розвитку наукового знання;*
  - d) підстава для уточнення особливостей розвитку культури в рамках різних класово-економічних формацій.*
- 3.** Антропологічний підхід дає можливість:
  - a) філософського осмислення значущості людини у світі і розуміння світових процесів з точки зору людини;*
  - b) визначення суспільних потреб у сфері освіти, які висловлюються державою в нормативній формі;*
  - c) розглядати сукупність ідей, концепцій, норм, регулюючих і направляючих освітню діяльність в рамках певних освітніх інститутів;*
  - d) долучати людину до групових освітніх цінностей.*

4. Аксіологія розглядає:
  - a) *структуру цінностей і їх місце в бутті людини;*
  - b) *питання освіти та виховання з урахуванням особливостей розвитку цивілізації, епохи, країни, нації;*
  - c) *завдання соціального розвитку, рівень економіки і культури в суспільстві, характер його політичних та ідеологічних установок;*
  - d) *створення громадських структур або соціальних інститутів, які спеціалізуються на накопиченні та поширенні знань.*
5. К. Д. Ушинський виходив з положення, що «якщо ми хочемо виховати людину в усіх відношеннях, ми повинні її знати в усіх відношеннях». Прокоментуйте це положення.
6. Назвіть і проаналізуйте особистісно-освітні цінності, що виступають як соціально-психологічні конструкції, в яких відображаються цілі, мотиви, ідеали та інші світоглядні характеристики суб'єктів освіти.
7. Розгляньте гносеологічну функцію філософії освіти як реалізацію у філософському осмисленні системи освіти в суспільстві: детермінанти виникнення, структура тощо.

II. Навчальні завдання для самостійної роботи

Питання для контролю та самоконтролю:

1. Філософсько-методологічне осмислення становлення філософії освіти як самостійної дисципліни.
2. Освітня взаємодія як об'єкт філософського аналізу.
3. Наведіть аргументи на користь цінності освіти в сучасному суспільстві.
4. Перерахуйте основні функції освіти.
5. Перелічіть основні протиріччя в сучасній освіті.
6. Проблеми обґрунтування методології та методики відбору змісту, методів і засобів навчання, виховання та розвитку учнів на різних ступенях освіти.

Теми рефератів, доповідей:

1. Сутність і проблеми сучасної освіти.
2. Діалог в сучасній системі освіти.
3. Аксіологічні аспекти розвитку освіти.
4. Розвиток філософсько-антропологічних ідей в освіті.
5. Формування індивідуальної та колективної ментальності, виховання толерантності в людських відносинах.
6. Педагогічна концепція Дж. Дьюї.

Література

1. Андрущенко В. Світанок Європи: Проблеми формування нового учителя для об'єднаної Європи XXI століття. 3-тє вид. Київ : Знання України, 2015. 1099 с.
2. Базалук О., Юхименко Н. Філософія освіти. Київ : Кондор, 2010. 164 с.
3. Клепко С. Ф. Філософія освіти в європейському контексті. Полтава : ПОШПО, 2006. 328 с.
4. Навчальний посібник з курсу «Філософія освіти» для осіб, що навчаються в магістратурі за спеціальністю «Педагогіка вищої школи» / кол. авт. Т. Н. Кучера, Л. І. Насонова, В. В. Дейнека. Харків : ХНМУ, 2015. 63 с.
5. Практикум з курсу «Філософія освіти» для осіб, що навчаються в магістратурі за спеціальністю «Педагогіка вищої школи» / Т. М. Кучера, Л. І. Насонова, Є. В. Селюк. Харків ХНМУ, 2015. 32 с.
6. Предборська І., Гайденко В. Відчуження знання як проблема філософії освіти: теорії, практики, парадокси, політики та перспективи. *Філософія освіти*. 2005. № 1. С. 159–166.
7. Терепищій С. О. Сучасні освітні ландшафти. Київ : Фенікс, 2016. 309 с.
8. Філософія освіти : навч. посібник / за наук. ред. В. П. Андрущенка [та ін.]. 2-ге вид. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2021. 348 с.

Тема 3. СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТА ДУХОВНІ ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ ОСВІТИ. ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ОСВІТИ

Ключові слова: духовність, освіта, культура, соціальне, інституціоналізація, творчість, можливості, самореалізація, відповідальність, наука, соціалізація, особистість, аксіологія, освітнє середовище.

Актуальність теми

Освітні практики відіграють особливу роль у житті суспільства і окремої особистості, оскільки вони спрямовані на відтворення усіх видів духовної та соціальної діяльності. Освіта – це спосіб входження людини у світ науки і культури. Усвідомлення взаємозв'язку освіти і культури, необхідності культурного імперативу у визначенні змісту освіти дає підставу говорити про соціокультурний зміст освіти, головним завданням якої є розвиток здібностей особистості в усіх сферах її діяльності.

Загальна мета: філософський аналіз процесів, що впливають на виникнення, інституціоналізацію і реформування системи освіти.

Конкретні цілі:

- розглянути характер соціокультурних та духовних передумов формування освітнього середовища;
- визначити освіту як невід'ємну частину існування всіх спільнот і всіх без винятку індивідів;
- проаналізувати специфіку сучасних тенденцій інтеграції науки та освіти;
- схарактеризувати умови для саморозвитку творчої індивідуальності та розкриття духовного потенціалу особистості в системі освіти.

I. Теоретичні питання для розгляду на практичному занятті:

1. Передумови виникнення і становлення освіти. Освіта як соціальний феномен.
2. Фактори, що впливають на розвиток системи освіти.
3. Інституціоналізація освіти.

1. Передумови виникнення освіти. Освіта як соціальний феномен

Первинною метою освіти була передача накопиченого досвіду від попередніх поколінь до нащадків. Діти, з ранніх років долучаючись до трудової діяльності, засвоювали знання про навколишній світ і опанували різноманітні вміння та навички. Надалі, у міру ускладнення процесів свідомого виготовлення знарядь праці, що спричинило за собою необхідність спеціальної передачі трудових умінь і навичок, утворилася особлива соціальна група, прямим і єдиним обов'язком членів якої стала передача досвіду, турбота про духовне зростання підростаючого покоління, його моральність, підготовка до життя. Так виховання стало сферою діяльності і свідомості людини.

Виникнення педагогічної професії має об'єктивні підстави. Суспільство не могло б існувати і розвиватися, якби молоде покоління, що приходить на зміну старшому, змушене було б починати все спочатку, без творчого засвоєння і використання того досвіду, який воно отримало у спадок.

Освіта стала особливою сферою соціального життя від того часу, коли процес передачі знань і соціального досвіду виділився з інших видів життєдіяльності суспільства і став справою осіб, що спеціально займаються навчанням і вихованням. Однак освіта як соціальний спосіб забезпечення успадкування культури, соціалізації і розвитку особистості виникає разом із появою суспільства і розвивається одночасно з розвитком трудової діяльності, мислення, мови.

Поняття «освіта» походить від слова «образ». Під освітою розуміється єдиний процес фізичного і духовного становлення особистості, процес соціалізації, свідомо орієнтований на деякі ідеальні образи, на історично зафіксовані в суспільній свідомості соціальні еталони (наприклад, спартанський воїн, добродієльний християнин, енергійний підприємець, гармонійно розвинена особистість). У такому розумінні освіта виступає як невід'ємна сторона життя усіх товариств і всіх без винятку індивідів. Тому вона є, перш за все, соціальним явищем, що являє собою цілеспрямований процес виховання і навчання в інтересах людини, суспільства і держави.

Однією з перших галузей, де виникла професійна освіта, стала медицина. Секрети лікарської майстерності передавались від учителя до учня. Зв'язок між ними закріплювався тристоронньою угодою між наставником, учнем та божеством (наприклад, у Стародавній Греції це був Асклепій). Така угода укладалась у формі клятви, що накладала суттєві обов'язки та обмеження на учня, як на час навчання, так і на період самостійної практики. Божество у даному випадку слугувало ідеальним образом лікаря, провідником і патроном усіх лікарів, як представників професійної спільноти.

2. Фактори, що впливають на розвиток системи освіти

На розвиток системи освіти впливає ціла низка факторів:

- **Глобалізація світу.** Глобалізація освіти, розвиток міжнародних проєктів і зв'язків у галузі освіти, інтеграція в міжнародний освітній простір.

- **Рівень розвитку суспільного виробництва і вдосконалення його науково-технічної бази.** У країнах з більш розвиненим технічним виробництвом інтенсивніше розширюється мережа загальноосвітніх та професійних середніх навчальних закладів, а також відкриваються університети та спеціалізовані заклади вищої освіти.

- **Політика в суспільстві та інтереси різних його станів.** У суспільстві, де існують різні за своїм майновим і політичним становищем класи або стани, система освіти так чи інакше носить двоїстий характер, тобто одні заклади освіти призначені для представників більш заможного прошарку суспільства, інші ж обслуговують нижчі класи.

- **Історичний досвід та національні особливості в галузі народної освіти.** Освітня система кожної держави формується під впливом історичного досвіду і національних традицій у галузі освіти.

- **Розвиток інноваційних педагогічних практик, популяризація інновацій в освітньому середовищі.**

- **Соціальна активність бізнесу.** Інвестування приватних коштів у розвиток науки та системи освіти.

- **Активність засобів масової інформації в галузі освіти.** Створення спеціалізованих ЗМІ, орієнтованих на педагогів і батьків. ЗМІ як засіб поширення інформації про позитивні освітні практики.

- **Демографічна та міграційна політика.**

3. Інституціоналізація освіти

Історично, аж до епохи Нового часу, система освіти, будучи одним з найважливіших соціальних інститутів, охоплювала порівняно незначну частину суспільства і забезпечувала формування єдиної політичної, релігійної, військової та економічної еліти. Сьогодні система освіти за своїм значенням, обсягом та змістом відіграє, як ніколи раніше, вирішальну роль в житті суспільства. Якщо історично здобуття освіти було економічно непродуктивною, але престижною приналежністю представників вузького, привілейованого шару еліти, то наразі продуктивний потенціал суспільства безпосередньо визначається широким розповсюдженням спеціалізованого знання. Умовою успішного функціонування сучасної демократичної політичної системи також є поширення масової освіти.

Освіта служить розвитку особистості, сприяє її самореалізації. Водночас освіта має вирішальне значення для самого суспільства, забезпечуючи виконання найважливіших завдань практичного та символічного характеру. Функція передачі культури найбільш представлена в товариствах з яскраво вираженою історично орієнтованою самосвідомістю, де існує стурбованість збереженням традиційних цінностей, побоювання їх втрати поза спеціальною системою відповідної освіти. Реалізація такої функції освіти знаходить вираження у заохоченні дисциплін гуманітарного циклу – історії суспільства, мови, літератури, географії, релігії і філософії.

Система освіти робить істотний внесок в інтеграцію суспільства. Більшість сучасних країн характеризується наявністю різних етнічних, расових, релігійних груп. Освіта може впливати на формування (особливо серед підростаючого покоління) почуття спільності історичної долі, приналежності до даного єдиного суспільства і, зберігаючи національні особливості культурної своєрідності таких груп, сприяти виробленню спільних цінностей, вподобань, ідеалів та прагнень в рамках культурної інтеграції.

Цільові навчальні завдання

1. «Система освіти» як трансляція культури в системі соціуму розглядається з метою:
  - a) соціалізації особистості;
  - b) трансгресії особистості;
  - c) деградації особистості;
  - d) модифікації особистості.
2. Твердження «Людина – міра усіх речей» характерно для:
  - a) соціоцентризму;
  - b) натуралізму;
  - c) антропоцентризму;
  - d) конформізму.
3. Головна риса інформаційного суспільства – це:
  - a) інтеграція;
  - b) комп'ютеризація;
  - c) доступність інформації для кожного члена спільноти;
  - d) роботизація і автоматизація усіх сфер виробництва.
4. Самовизначення людської особистості завжди відбувається на тлі активізації пізнавально-пошукових і орієнтаційно-рефлексивних здібностей людини. Прокоментуйте дане твердження.
5. Вагомою складовою оволодіння загальнолюдською культурою, за Песталоцці, є засвоєння знань про працю і вміння поєднувати ці знання з продуктивною діяльністю. Чи згодні Ви з думкою Песталоцці?
6. Чому проактивність є найбільш значущою умовою для саморозвитку творчої індивідуальності та розкриття духовного потенціалу особистості в системі освіти?

II. Навчальні завдання для самостійної роботи

Питання для контролю та самоконтролю:

1. Духовність в людському житті. Загальнолюдські цінності.
2. Формування ціннісно-нормативної моделі.
3. Освіта як особлива сфера соціального життя.
4. Процес формування людини як суб'єкта діяльності і пізнання.
5. Інституційний парадокс сучасної освіти.
6. Еволюція суспільства та освіти.

Теми рефератів, доповідей:

1. Духовність як один з основних інтегративних елементів суспільства.
2. Аксиологія освіти.
3. Вальдорфська педагогіка.
4. Світоглядні установки особистості – основа педагогічної діяльності.
5. Роль цінностей у структурі буття людини.
6. Система освіти як транслятор норм і цінностей буття.

Література

1. Андрущенко В. Світанок Європи: Проблеми формування нового учителя для об'єднаної Європи ХХІ століття. 3-тє вид. Київ : Знання України, 2015. 1099 с.
2. Базалук О., Юхименко Н. Філософія освіти. Київ : Кондор, 2010. 164 с.
3. Клепко С. Ф. Філософія освіти в європейському контексті. Полтава : ПОІППО, 2006. 328 с.
4. Навчальний посібник з курсу «Філософія освіти» для осіб, що навчаються в магістратурі за спеціальністю «Педагогіка вищої школи» / кол. авт. Т. Н. Кучера, Л. І. Насонова, В. В. Дейнека. Харків : ХНМУ, 2015. 63 с.
5. Практикум з курсу «Філософія освіти» для осіб, що навчаються в магістратурі за спеціальністю «Педагогіка вищої школи» / Т. М. Кучера, Л. І. Насонова, Є. В. Селюк. Харків : ХНМУ, 2015. 32 с.
6. Предборська І., Гайденко В. Відчуження знання як проблема філософії освіти: теорії, практики, парадокси, політики та перспективи. *Філософія освіти*. 2005. № 1. С. 159–166.
7. Терепищій С. О. Сучасні освітні ландшафти. Київ : Фенікс, 2016. 309 с.
8. Філософія освіти : навч. посібник / за наук. ред. В. П. Андрущенка [та ін.]. 2-ге вид. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2021. 348 с.

Тема 4. ОСВІТНЯ ПАРАДИГМА ТА ЇЇ ІСТОРИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ. ГУМАНІСТИЧНІ ОРІЄНТИРИ СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ

Ключові слова: філософія освіти, освітній простір, освітня парадигма, антропологічна модель, світоглядні інваріанти, гуманізація, прагматизм, прогресивізм, гуманна педагогіка, особистісно-орієнтована освіта.

Актуальність теми

Історія філософії освіти орієнтує на пошук світоглядних інваріантів у розмаїтті ставлення до людини, в множині антропологічних моделей, кожна з котрих по-своєму уявляє людину як центр освітніх зусиль та спрямувань ззовні та зсередини (освіта та самоосвіта). Історія філософії освіти дозволяє окреслити трансформацію освітньої парадигми впродовж тисячоліть існування педагогіки, а також виявити, чи були основні концепції представників філософської думки вираженням прогресу в освітньому аспекті, чи є вони актуальними сьогодні. Історичний аналіз освітніх практик дозволяє розкрити одну з найголовніших функцій держави як інституції, а саме: формування громадян – носіїв певного світогляду, що містить у собі ціннісні установки та архетипічні зразки соціальної поведінки.

Загальна мета: виявити та ознайомити студентів з основними шляхами розвитку філософської думки в освітньому аспекті впродовж різних історичних періодів.

Конкретні цілі:

- розширити філософський кругозір;
- сформувати систему знання про світовий історико-педагогічний процес і про місце філософської думки в ньому;
- ознайомити студентів з основними тенденціями сучасної філософії освіти;
- проаналізувати співвідношення прогресивних та консервативних тенденцій в освітньому просторі;
- розкрити зв'язок між гуманістичним підходом в суспільних і гуманітарних науках та сучасною філософією освіти.

I. Теоретичні питання для розгляду на практичному занятті:

1. Античні концепції людини в педагогічному аспекті та філософія освіти Давнього Сходу.
2. Вчені Середніх віків та доби Відродження про мету освіти та виховання людини.
3. Новий час: людина як суб'єкт та об'єкт освітньої діяльності.
4. Концепція теорії та практики освіти у філософії XIX ст.
5. Ставлення до освіти за доби Київської Русі та українська інтелектуальна думка про сенс освіти та процес виховання.
6. Орієнтири освітніх процесів у сучасній вітчизняній та західній філософії.

1. Античні концепції людини в педагогічному аспекті та філософія освіти Давнього Сходу

З необхідності збереження і передачі знань, їх практичного використання з'явився спеціальний соціальний інститут – школа. Школа виникає за кілька тисячоліть до нашої ери в країнах Стародавнього Сходу завдяки винаходу різних видів писемності – шумерського, китайського, єгипетського письма. Початком історії освіти вважається V тис. до н. е. У Стародавній Індії виникають лісові школи – «ашрами», де навколо вчителя – «гуру» збиралася група учнів. У Стародавньому Китаї школи спочатку виникали в оселях для престарілих людей, що бралися за навчання молоді. Як правило, в школах Стародавнього світу навчалися діти з вільних і заможних сімей. Однак поступово виникає потреба і в навчанні грамоті юнацтва незнатного походження, наприклад, для ведення канцелярської роботи – створюються спеціальні школи (наприклад, школи писарів у Стародавньому Єгипті).

У книзі «Бесіди і судження» (Лунь Юй) учнями Конфуція записані його висловлювання. У них містяться і філософське осмислення життя, і поради педагога. Під навчанням Конфуцій розумів духовне зростання особистості, метою ж навчання має стати розвиток духовної чуйності учня. За словами Конфуція, справді освічена людина може зробити світ вільним і більш досконалим. Самовладання, скромність, старанність, здоровий глузд здатні привести будь-кого до вершин мудрості, а великі звершення починаються з малих справ.

Стародавня Греція в VII–IV ст. до н.е. складалася з невеликих міст-держав – полісів, з культурою яких пов'язаний розвиток освіти та педагогічної думки. Найбільш впливовими державами Стародавньої Греції були Лаконія з головним містом Спартою і Аттика на чолі з Афінами. У них сформувалися дві різні педагогічні системи: спартанська і афінська.

Спартанське виховання склалося як під впливом природно-кліматичних умов, так і у взаємозв'язку з історичною долею держави, що знаходилася у стані постійних воєн і володіла величезною кількістю рабів.

Афінське виховання переслідувало інші цілі: «Найбільше ми прагнемо, щоб громадяни були прекрасні душею і сильні тілом, бо саме такі люди добре живуть разом у мирний час і під час війни рятують державу...» (Лукіан). У сформованих соціальних умовах афінського життя можна було домогтися успіху, тільки опанувавши мистецтвом слова, що дозволяє утримати увагу натовпу. Навчанням цьому мистецтву займалися софісти – мандрівні вчителі, серед яких були письменники, державні діячі. Софісти виголошували зразкові промови і потім змушували учнів, наслідуючи їм, вимовляти свої; непоодинокими були диспути. Так само, як і в школах, софісти брали за свої заняття плату, аудиторією могла стати будь-яка вулиця або площа. Такі заняття були свого роду першою формою так званої вищої освіти.

Вершиною афінської педагогіки стала «маевтика» Сократа. Сократ вів майже злиднений спосіб життя, але не брав плати зі своїх учнів. Від нього в педагогічну теорію і практику увійшли знамениті диспути та сократичний метод навчання: знаходження істини в діалозі на суворій логічній основі. Для Сократа вчительська діяльність була дорожче за життя, тому, засуджений до смерті за безпідставним звинуваченням, він не відмовився від своїх переконань і випив отруту – цикуту.

У давньогрецькій науці знаходяться джерела багатьох педагогічних ідей. У вченнях філософів Сократа, Демокріта, Платона, Арістотеля визначені цілі виховання, виявлено його закономірності, принципи, на яких будуються виховання і освіта. Багато з цих ідей отримали свій подальший розвиток у науці наступних століть. Педагогічний досвід Стародавньої Греції безцінний для людства. У ньому широко використовувалися засоби фізичного виховання і загартовування, доведена можливість гармонійного розвитку, виявлений зв'язок змісту виховання і його методів з віком дитини. Гармонійний розвиток дітей через виховання залишається досі однією з найгуманніших і благородних ідей в педагогіці. У науку про виховання і освіту молоді з античності увійшли, наприклад, такі поняття: «педагог», «гімназія», «ліцей», «школа».

2. Вчені Середніх віків та доби Відродження про мету освіти та виховання людини

Характерними рисами середньовічного суспільства в Західній Європі були станова структура суспільства (духівництво, світські феодалі, селяни, городяни) і монополія церкви на його духовне життя. Найбагатша антична культура, наука і школи поступово руйнувалися, знищувалися і віддавалися забуттю, дух античності викорінювався. За часів раннього Середньовіччя оплотом ідеології суспільства стала католицька церква. Виховання, мистецтво і вся культура взагалі опинилися на службі релігії. У середньовічній Європі склалися три основні типи церковних шкіл: монастирські, єпископальні (кафедральні) і парафіяльні. Основна мета всіх типів шкіл полягала в підготовці духовенства. Вони були доступні, насамперед, вищим станам середньовічного суспільства. Монастирські школи організовувалися при монастирях, в них навчалися хлопчики 7–10 років, яких батьки прирікали на майбутнє чернецтво. Потім монастирські школи розділилися на внутрішні (для майбутніх ченців) і зовнішні (для мирян). Вчителями виступали освічені ченці. Монастирські школи були добре забезпечені рукописними книгами. У них викладалися граматика, риторика, діалектика, пізніше арифметика, геометрія, астрономія і теорія музики.

На зміну ранньому середньовіччю в Західну Європу прийшла нова епоха пізнього європейського Середньовіччя, що пройшла під знаком гуманістичних ідей Відродження (кінець XIV – початок XVII ст.). Нова епоха висувала нові педагогічні ідеали. Увага гуманістів стала зміщатися у бік індивіда з його здібностями і потребами, прагненнями і мотивами поведінки. Маятник хитнувся в бік особистих інтересів дітей, самостійності їх мислення. Відродження, залишаючись у строгих рамках християнської ідеології, що давала духовному життю міцний релігійно-моральний стрижень, універсальний для всіх носіїв західної культури, повернулося обличчям до людини, побачило в античній спадщині гідний наслідування і культивування ідеал високої громадянськості. В епоху Відродження стався унікальний синтез античної традиції і традиції середніх віків з характерною для неї релігійною спрямованістю до інтимних глибин людської душі, всі власники якої, будучи «вінцем творіння», були рівні перед Богом. Гуманістичний ідеал освіченої людини включав у себе уявлення про людину культурну, котра вміє добре говорити, переконувати співрозмовника. Гуманісти Відродження, серед яких були Томазо Кампанелла, Франсуа Рабле, Мішель де Монтень, Еразм Роттердамський і Томас Мор, ставили завдання і шукали шляхи виховання особистості активної, розумної, освіченої, сповненої громадянського обов'язку, наступної християнським цінностям, здатної до служінню суспільству і досягненню життєвого успіху. На їхню думку, освіта забезпечувала «шліфування» природи людини, формувала її розум, почуття і волю, робила вчинки людини відповідними культурі та суспільно значущими, забезпечувала щасливе особисте життя у спілкуванні з іншими людьми.

3. Новий час: людина як суб'єкт та об'єкт освітньої діяльності

Початок Нового Часу (XVII ст.) ознаменувався поширенням уявлень про активний суб'єкт, що вирвався із середньовічних пут і здатен, розвинувши себе, прожити йому одному властиве життя. Інтелектуальне життя Заходу стало визначатися висунутим Френсісом Беконом (1561–1626) гаслом «Знання – сила». Поступово пробиваються паростки наукового знання, а в педагогіці розвиваються нові ідеї про сутність, призначення людини, про вплив на людину шляхом виховання. У цей період нова педагогічна думка прагнула базувати свої висновки на даних експериментальних досліджень. Дедалі очевиднішою ставала роль природничо-наукового методу, світської освіти.

Новий час в історико-педагогічному розвитку відкривається дивним феноменом: народженням педагогічної системи, надзвичайно сміливою за задумом, постановкою педагогічних питань і запропонованим рішенням, що відрізняється складною архітектонікою. Ця система – плід титанічної

праці геніального чеського педагога, мудрого філософа-гуманіста Я. А. Коменського. Великий чеський педагог-гуманіст, філософ Ян Амос Коменський народився 28 березня 1592 р. Він прославив своє ім'я, створивши свій головний педагогічний твір, який назвав «Велика дидактика», що містив універсальну теорію навчання всіх усьому, написаний спочатку чеською мовою і тільки пізніше опублікований в перекладі на латинську мову. Мудра і гуманна педагогіка Коменського не відразу знайшла своє втілення. Деякі його твори отримали визнання і широко розповсюдилися ще за життя педагога, що зробило його ім'я відомим. Однак світ незабаром забув його, як забув і його могилу, а його твори, розрізнені і розсіяні по світу, переслідувані і приховувані, піддавалися образливим нападкам. Так тривало двісті років. Знову Я. А. Коменського відкрило ХІХ ст., і його думки не тільки розлетілися по світу, але і знайшли широке використання в педагогії.

Джон Локк (1632–1704) – відомий англійський філософ і педагог епохи Просвітництва, котрий мав серйозний вплив на подальший розвиток філософії та педагогіки. Основна педагогічна праця філософа – «Думки про виховання». Локк ніколи не вважав виховання здатним змінити світ, як, наприклад, французькі просвітителі ХVІІІ ст. Існуючий лад він вважав цілком раціональним і що потрібно лише зміцнити його, давши розумне виховання добродісного буржуа. Виховання здатне сформувати особливу породу людей – джентльменів. Основна мета виховання – щастя людини, що ґрунтується на чесноті. Якщо щастя є метою життя людини, то воно повинно бути і метою виховання.

Роман-трактат «Еміль, або Про виховання» є основним педагогічним твором Жан-Жака Руссо, який цілком присвячений викладенню його поглядів на виховання. Розумне виховання за Руссо – спосіб суспільної перебудови. У сучасному Руссо суспільстві побутувало розуміння виховання як перероблення дитини дорослими за встановленим зразком за допомогою літератури, релігії тощо і перетворення дитини шляхом навчання в таку людину, яка потрібна для відповідного «місця» в суспільстві. Руссо протиставив такому вихованню особистість, виховану засобами природи, з власними природними інтересами, яка керується в житті власними природними здібностями. За твердженням Руссо, існують три джерела виховання: природа, речі, люди. Виховання дається нам або природою, або людьми, або речами, але, вважає Руссо, результат досягається у вихованні тоді, коли вони не суперечать один одному. Ідеалом Руссо представляється людина в її природному, ще не зіпсованому суспільством і вихованням стані.

4. Концепція теорії та практики освіти у філософії XIX ст.

Наприкінці XIX ст. загострюється увага суспільства і держави на проблемах освіти. Образ школи склався історично і, незважаючи на специфіку його в різних країнах, він зберігався століттями. Індійську школу брамінів, храмові школи єгиптян, філософські школи Афін, риторичні школи римлян, європейські церковні школи Середньовіччя і латинські школи XVIII ст., створені на основі церковних, ріднить одне – все це школи книжного, словесного навчання. Такою школа залишалася повсюдно і на початку XIX ст. Тим часом економічна і суспільно-політична ситуація стала іншою, стара школа не відповідала новим умовам життя. Освітня система потребувала кардинального перетворення – таким все частіше ставав заклик до суспільства з боку педагогічних діячів. З'явилося безліч реформаторських педагогічних течій. Серед педагогів-реформаторів були розробники і прихильники трудової школи, педагогіки дії, індивідуального навчання, соціальної, лікарської, моральної, сексуальної, експериментальної педагогіки та ін. Багато ідей висловлювалося в галузі спеціальних методик. До кінця XIX ст. здобули популярність прихильники експериментальної педагогіки. Експериментальна педагогіка стимулювала вивчення дитини і встановила деякі закономірності її розвитку.

У кінці XIX – на початку XX ст. педагогіка розвивається за двома напрямками, один з яких зберігає усталені традиції (педагогічний традиціоналізм). У межах цього напрямку розвивається соціальна педагогіка. Інший (рух нового виховання) шукає шляхи оновлення цілей, змісту, форм і методів виховання самостійних, активних, ініціативних, творчих людей. Реформаторська педагогіка (рух нового виховання) виступала проти інтелектуалізму в навчанні. Зробити школу місцем підготовки людей нового типу, вирішити протиріччя між вузькою спеціалізацією і завданнями загального розвитку стало основною спільною ідеєю всіх нових педагогічних концепцій і напрямів: теорії вільного виховання, експериментальної педагогіки, прагматичної педагогіки (або прогресивізму) та ін. В основі реформаторської педагогіки лежав принцип педоцентризму – педагогічний процес повинен будуватися, виходячи з безпосередніх інтересів дітей, закладених в них потенцій, а не за заздалегідь розробленими програмами і планами, що суперечить природі розвитку дитини.

5. Ставлення до освіти за доби Київської Русі та українська інтелектуальна думка про сенс освіти та процес виховання

Зародження української освіти прийнято відносити до періоду Київської Русі – першої держави східних слов'ян (IX–XI ст.), коли і почала складатися національна система виховання. Протягом багатьох століть вона збагачувалася досвідом, у ній з'явилися теоретичні обґрунтування, століттями відбувалося становлення народної педагогіки. Хрещення Київської Русі в X ст.

сприяло розвитку культури в усіх напрямках: поширенню грамотності, літератури, вдосконаленню архітектури, збагаченню образотворчого мистецтва. Християнство визначило і заповіді нової моралі, заснованої на любові, шануванні батьків, осудженні пороків – вбивства, крадіжки, лжесвідчення, перелюбу. Так звана віра визначала і одну з основних рис українського народного характеру – «видатну доброту», яка виявлялася в поведінці і виражалася в гостинності, хлібосољстві, взаємодопомозі, відсутності злопам'ятності. Перше офіційне свідоцтво про появу шкіл на Русі відноситься до 988 р. У «Повісті временних літ» зазначається, що князь Володимир відкрив у Києві при Десятинній церкві школу «книжкового навчання». Хрещення Русі і поширення грамотності через шкільне навчання були ланками однієї політики князя Володимира, який бажав зміцнення держави, і тому прагнув підготувати грамотних людей, насамперед, для державного апарату, які б могли вміло вести внутрішню і зовнішню політику. В XI ст., період розквіту Київської Русі, склалася така система шкіл і виховання: школи «книжкового навчання», монастирські школи, школи грамоти, кормільство, жіночі школи: прикладом таких шкіл є жіноча школа, відкрита Ганною Всеволодівною (сестрою Володимира Мономаха) при Андріївській церкві в Києві (1086).

Важливою подією, яка сприяла розвитку педагогічної думки і поширенню навчальної літератури в Україні, став початок вітчизняного книгодрукування, основоположником якого є відомий просвітитель XVI ст. Іван Федоров (1510–1583). Він заснував у Львові першу в Україні друкарню. Букварі, видані Федоровим, виконували крім навчальної і виховну функцію, оскільки їх зміст був спрямований проти католицизму, уніатства, соціального і національного гноблення. Видана ним навчальна література є не оціненим скарбом у розвитку педагогічної справи в Україні. Цими книгами Федоров прагнув захистити дітей від вседозволеності батьків, закликав виховувати «в милості», в терпінні, прийнятті, «приємлюще один одного і прощення дарующе». У 1609 р. Львівським Ставропігійським братством надрукована книга невідомого автора «Про виховання дітей». Це була перша друкована педагогічна праця в Україні. У книзі обґрунтовується думка, що позитивні і негативні якості людини не вроджені, а є результатом виховання. Автор також вказує на відповідальність батьків за виховання і навчання дітей, про їх обов'язки віддати дитину в «науку», висуває ідею, що виховання слід починати з раннього віку.

Феофан Прокопович – український церковний, громадський і державний діяч, письменник, учений, педагог, викладач і деякий час ректор Києво-Могилянської академії. Прокопович – один із найосвіченіших людей свого часу. Цінними для педагогіки є думки, висловлені Ф. Прокоповичем у книзі «Про риторичне мистецтво» щодо ораторського таланту вчителя,

який, розповідаючи про будь-який предмет, повинен, насамперед, впливати на почуття своїх слухачів, зачіпати найтонші струни душі людини так, щоб образ поставав перед очима аудиторії. Прокопович був прихильником прогресивних методів навчання. Подібно Я. А. Коменському він вимагав свідомого, наочного, доступного, систематичного вивчення матеріалу. Вважав, що підручники і книги для широкого кола читачів повинні бути написані простою, доступною мовою.

В історії вітчизняної педагогіки особливе місце займає К. Д. Ушинський – засновник наукової педагогіки і реформатор школи. «Людина як предмет виховання. Досвід педагогічної антропології» – так назвав свою капітальну працю у двох томах К. Д. Ушинський. Він був першим професійним педагогом на теренах Російської імперії, який займався теоретичними дослідженнями, педагогічною практикою і одночасно реформою школи. Ушинський виступив проти спроб російського уряду провести шкільні реформи шляхом запозичення іноземної системи виховання. Він вважав, що суспільне виховання є продуктом тривалого історичного розвитку нації, його неможливо придумати в кабінеті або запозичувати у інших народів. Ушинський доводить, що не тільки на практиці, але і в теорії не існує загальної виховної системи для всіх народів. У кожного народу своя особлива система виховання, і як не можна жити за зразком іншого народу, так само не можна виховуватись за чужою запозиченою педагогічною системою. У педагогічній системі Ушинського важливе місце займають питання виховання, в яких він спирався на ідею гармонійного розвитку особистості. Основними засобами естетичного виховання Ушинський вважав природу, працю, зміст шкільної освіти, мистецтво. Видатний педагог вказував, що народним учителем може бути тільки людина, яка близька до народу, тісно пов'язана з ним, знає народну мову, живе народними інтересами. Учитель повинен бути високоосвіченою людиною з енциклопедичними знаннями, любити свою професію, бути завжди зацікавленим у вдосконаленні своєї майстерності, володіти педагогічним тактом.

Радянська освіта і педагогіка, породжені тоталітарним суспільним ладом і комуністичною ідеологією, мають деякі особливості в різні часові періоди. Перші післяреволюційні роки поєднали в собі орієнтацію на «трудова школу» з ідеями «вільного виховання», приправленими революційної романтичної фразою. 20-ті роки – «школа праці»: єдина трудова політехнічна школа, прагнення до гуманізації освіти, творча переробка західного досвіду. 30-ті роки – «школа навчання», в основному її авторитарний варіант: не опора на особистий досвід, не відкриття знань, а споживання готових зразків. У школах жорстка регламентація, ідеологічні схеми. Незважаючи на те, що метою виховання декларувалося всебічний розвиток особистості,

насправді готувалися слухняні виконавці, «гвинтики» системи, «кадри соціалізму». Всі ці тенденції зберігалися протягом усього існування радянської школи, хоча в 50–60 рр., після викриття культу особи Сталіна, з'явилися цікаві і продуктивні педагогічні теорії (розвиваючого навчання, проблемного навчання, колективних творчих справ).

Найяскравішою особистістю в радянській педагогіці став Антон Семенович Макаренко – вихователь, вчений, письменник. Метою освіти є виховання бойового, активного, життєвого характеру. Вихованець повинен мати почуття обов'язку і поняття честі, відчувати свої зобов'язання перед суспільством, повинен уміти підкорятися товаришеві і наказувати йому, бути суворим, добрим залежно від умов життя. Він повинен бути активним організатором, наполегливим і загартованим, вміти володіти собою і впливати на інших. Він повинен бути веселим, бадьорим, підтягнутим, здатним боротися і будувати, здатним жити і любити життя, він повинен бути щасливим. І таким він повинен бути не тільки в майбутньому, але і в кожний свій нинішній день. Успішне досягнення виховних цілей вимагає від педагога вибору відповідних методів, визначення всього змісту життя і діяльності дітей. Серцевиною, ядром педагогічної теорії Макаренко є його вчення про колектив. Макаренко ввів термін «колектив» у професійно-педагогічну лексику, розуміючи під ним певну організацію дітей. Принципові для особистісного виховання якості колективу Макаренко визначив так: колектив об'єднує людей в ім'я спільної мети, в загальній праці і в організації цієї праці. Кожна дія окремого учня, кожен його успіх чи невдача повинні розцінюватися як успіх чи невдача на тлі загальної справи. Через колектив кожен його член входить у суспільство, звідси випливає ідея дисципліни, поняття обов'язку і честі, гармонії особистих і спільних інтересів. Колектив – це не натовп, а соціальний організм, «цілеспрямований комплекс особистостей», він володіє органами самоврядування, що уповноважені представляти інтереси колективу і суспільства.

6. Орієнтири освітніх процесів у сучасній вітчизняній та західній філософії

У сучасній вітчизняній і західній філософії освіти ключовими орієнтирами стали: зміна системи цінностей; пробудження і вивільнення самостійності, проактивності та духовності в людині; зміна самої ментальності суспільства. Тенденції сучасної філософії освіти включають у себе наступні принципи:

1. Демократизація освіти. Вона припускає роздержавлення школи та перехід до громадсько-державної системи, децентралізацію управління освітою, участь місцевої влади у розвитку освіти, самостійність освітніх установ у виборі стратегії свого розвитку, право педагогів на творчість, право учнів на вибір школи.

2. Пліуралізм, багатоукладність, варіативність і альтернативність освіти, що означає право на розвиток як державної, так і недержавної освіти.

3. Народність і національний характер освіти. Пориваючи з національними традиціями, школа ставала механізмом руйнування національної культури, деформації міжнародних відносин.

4. Відкритість освіти – це зверненість освіти до єдиного і неподільного світу, усвідомлення пріоритету загальнолюдських цінностей.

5. Гуманізація освіти – це поворот школи до дитини, повага до її особистості, довіра до неї, створення умов для розкриття, розвитку її здібностей та обдарувань, з'єднання в дитині особистісного та колективного. Основним сенсом педагогічного процесу стає розвиток учня, заснований на педагогічному співробітництві.

6. Гуманізація освіти, спрямована до цілісної картини світу, світу культури і людини, відмова від технократизму.

7. Диференціація освіти, яка спирається на різноманіття навчальних програм, підручників, створення ринку освітніх товарів і послуг. Забезпечення різноманітності освіти і збереження її якості.

8. Розвиваючий, діяльнісний характер освіти – пробудження здібності особистості до самостійної праці в різних сферах, що може бути досягнуто у разі відмови від встановлення школи на репродуктивне відтворення знань і переході до діяльнісної і перетворюючої спрямованості освіти. Орієнтир не тільки на засвоєння знань, а й на способи цього засвоєння, на розвиток пізнавальних сил і творчого потенціалу дитини.

9. Безперервність освіти, яка забезпечує як спадкоємність різних ступенів освіти, так і можливість освітнього маневру особистості. Освіта не на все життя, а через все життя – таке розуміння цього принципу, і викликаний він постійним оновленням знання, необхідністю перемикавання з однієї сфери діяльності на іншу. Навчити учня вчитися, допомогти йому усвідомити життєву необхідність оновлення освіти – одне із завдань школи.

Реформа освіти продовжується і на початку ХХІ ст. Незважаючи на її успіхи, залишаються не вирішеними найважливіші проблеми освітнього процесу, а саме характер шкільної освіти. Школа кінця ХХ ст. виявилася не в змозі вирішити в повному обсязі задачі, що виникли у зв'язку з мінливими соціально-економічними та культурними умовами. Сьогодні вітчизняна педагогіка розвивається в основному в трьох напрямках. Перший напрямок прагне до модернізації педагогічних технологій, орієнтованих на формування знань, умінь і навичок. Другий характеризується введенням особистісно-орієнтованих освітніх технологій. Третій напрям передбачає звернення до духовно-моральних традицій вітчизняної освіти і виховання та пов'язаний з відновленням традицій, укладу життя і форм національного досвіду.

Цільові навчальні завдання

1. Назвіть філософа, що прославився як перший професійний педагог Стародавнього світу:
  - a) Соломон;
  - b) Крішна;
  - c) Конфуцій;
  - d) Езоп.
2. Які дисципліни входили в елементарний курс середньовічних наук, що називався «тривіум»?
  - a) граматика, риторика, діалектика;
  - b) граматика, арифметика, музика;
  - c) граматика, риторика, астрономія;
  - d) граматика, риторика, арифметика.
3. Ян Амос Коменський:
  - a) першим ввів термін «дидактика»;
  - b) першим закликав до відмови від тілесних покарань;
  - c) першим намагався виділити та систематизувати об'єктивні закономірності освіти та виховання;
  - d) першим висловив тезу щодо необхідності невтручання держави в освітній процес.
4. До філософів Нового часу, що займалися проблемами освіти, не відноситься:
  - a) Дж. Локк;
  - b) Ж.-Ж. Руссо;
  - c) М. Монтень;
  - d) Я. А. Коменський.
5. В якому році була заснована Києво-Могилянська академія?
  - a) 1632;
  - b) 1701;
  - c) 1884;
  - d) 1643.
6. Експериментальна педагогіка зосереджувалась на:
  - a) вільному вихованні;
  - b) дослідженнях психології дитини;
  - c) вихованні через мистецтва;
  - d) релігійній освіті.
7. Що характерно для поглядів на освіту представників українського Просвітництва?
8. Порівняйте між собою традиційний конфуціанський та традиційний християнський підходи до людини в аспекті освіти?
9. Порівняйте основні засади концепцій природного та соціального детермінізму в педагогічному аспекті.
10. У чому полягає особливість утопічно-гуманістичного підходу до освіти та виховання людини?
11. У чому, на Вашу думку, полягає складність імплементації гуманістичної складової в освіті практики?

II. Навчальні завдання для самостійної роботи

Питання для контролю та самоконтролю:

1. З чим пов'язана проблема періодизації історії філософії освіти?
2. Покажіть взаємозв'язок педагогічної думки та потреб суспільного життя в історії філософії освіти.
3. Розкрийте сутність методу сократівського діалогу (маєвтики) та його вплив на формування вимог до освітнього процесу.
4. У чому полягають філософсько-антропологічні засади середньовічної системи освіти?
5. Розкрийте основні ідеї освітньої системи доби Відродження?
6. Які особливості становлення класичних ідей та теорій філософії освіти Нового часу?
7. Якими соціально-політичними тенденціями була інспірована концепція теорії та практики освіти у філософії марксизму?
8. Розкрийте сутність трансформацій поглядів на освіту в Україні у класичну добу української філософії, радянський та пострадянський періоди.
9. Що можна вважати національним внеском в історію філософії освіти вітчизняними мислителями за багатовікову традицію українського просвітницького руху?
10. У чому полягає специфіка натуралістичного, соціологічного та духовного підходів до людини в системі освіти?
11. Назвіть основні психологічні (персонологічні) концепції людини і поясніть, у чому полягає їх внесок в освітню теорію та практику.
12. У чому полягає проблема співвідношення класичного (традиційного) та інноваційного в освіті?

Теми рефератів, доповідей:

1. Нові цілі освіти в інформаційному, постіндустріальному суспільстві.
2. Освітні процеси в Україні у правовому та реально-практичному вимірах.
3. Світська та релігійна освіта (співвідношення та проблеми взаємозв'язку).
4. Національні традиції в освітньому просторі.
5. Історія стародавніх філософсько-антропологічних підходів до освіти, їх зміст та актуальність.
6. Світогляд гуманістів доби Відродження та його вплив на педагогічну теорію та практику.
7. Проблема мети та сенсу освіти в просвітницькій філософії Нового часу.
8. Гуманістичні концепції психології XX ст. та їх вплив на формування сучасної освітньої парадигми.
9. Людина у пошуках «сенсу освіти» (за працями В. Франкла).
10. Концепція особистісно-орієнтованої освіти К. Роджерса.

Література

1. Андрущенко В. Світанок Європи: Проблеми формування нового учителя для об'єднаної Європи XXI століття. 3-тє вид. Київ : Знання України, 2015. 1099 с.
2. Базалук О., Юхименко Н. Філософія освіти. Київ : Кондор, 2010. 164 с.
3. Клепко С. Ф. Філософія освіти в європейському контексті. Полтава : ПОШПО, 2006. 328 с.
4. Навчальний посібник з курсу «Філософія освіти» для осіб, що навчаються в магістратурі за спеціальністю «Педагогіка вищої школи» / кол. авт. Т. Н. Кучера, Л. І. Насонова, В. В. Дейнека. Харків : ХНМУ, 2015. 63 с.
5. Практикум з курсу «Філософія освіти» для осіб, що навчаються в магістратурі за спеціальністю «Педагогіка вищої школи» / Т. М. Кучера, Л. І. Насонова, Є. В. Селюк. Харків : ХНМУ, 2015. 32 с.
6. Предборська І., Гайденко В. Відчуження знання як проблема філософії освіти: теорії, практики, парадокси, політики та перспективи. *Філософія освіти*. 2005. № 1. С. 159–166.
7. Терепищій С. О. Сучасні освітні ландшафти. Київ : Фенікс, 2016. 309 с.
8. Філософія освіти : навч. посібник / за наук. ред. В. П. Андрущенка [та ін.]. 2-ге вид. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2021. 348 с.

Тема 5. СПЕЦИФІКА ВИЩОЇ ШКОЛИ ТА ЇЇ МІСЦЕ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ. ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ НА ПОЧАТКУ ТРЕТЬОГО ТИСЯЧОЛІТТЯ. НАУКА І ОСВІТА

Ключові слова: наука, освіта, вища школа, вища освіта, освітня діяльність, система освіти в Україні, тенденції розвитку вищої освіти України, реформування вищої освіти, європейський освітній простір.

Актуальність теми пов'язана з різноманітністю викликів сучасності економічного, політичного, соціокультурного, екологічного, етичного характеру. З еволюцією людського суспільства відбувається зміна всіх форм життєдіяльності, і можна побачити двосторонній зв'язок, коли розвиток науки і техніки, медицини та інших важливих сфер суспільства призводить до того, що потрібно підвищувати ефективність освіти в Україні, з огляду на сучасні вимоги світових та євроінтеграційних процесів, а з іншого боку, від конкурентоспроможності освіти залежить і розвиток, і добробут як конкретної особистості, так і держави.

Загальна мета: проаналізувати специфіку вищої школи, визначити її місце в освітньому процесі, визначити проблеми та перспективи освіти України початку третього тисячоліття.

Конкретні цілі:

- ґрунтовно описати специфіку вищої школи, визначити її місце в освітньому процесі;
- визначити мету, завдання та зміст вищої освіти в Україні;
- з'ясувати і проаналізувати пріоритетні напрями реформування і модернізації вищої освіти в Україні в контексті інтеграції європейського освітнього простору.

I. Теоретичні питання для розгляду на практичному занятті:

1. Вища школа: її особливості та місце в освітньому процесі. Мета, завдання та зміст вищої освіти в Україні.
2. Система освіти в Україні, її структура. Принципи діяльності освітніх установ.
3. Стан і тенденції розвитку вищої освіти України початку третього тисячоліття.
4. Пріоритетні напрямки реформування та модернізації вищої освіти в Україні в контексті інтеграції європейського освітнього простору.

1. Вища школа: її особливості та місце в освітньому процесі. Мета, завдання та зміст вищої освіти в Україні

Вища школа – невід'ємний інститут суспільства, який специфічними методами реалізує процес соціалізації людей, передусім підростаючого покоління: підготовку й залучення до життя суспільства через навчання та

виховання. Вона орієнтована передусім на становлення найбільш освічених особистостей, здатних не тільки розвивати обрані (як професійні, так і творчі) сфери діяльності, а й керувати прогресом суспільства.

Цінність освіти полягає в тому, що вона, з одного боку, готує людину до життя в наявному суспільстві, а з іншого – формує в людині здатність приймати незалежні, автентичні рішення, щоб позитивно змінювати себе та суспільство, в якому живе.

У процесі історичного розвитку людства цінність освіти була безперечною. Однак мета, завдання і зміст освіти змінювалися залежно від соціально-економічного і культурного рівня суспільства, стану науки і техніки, перспектив розвитку країни.

Основна задача освіти сьогодення – не тільки навчити людину конкретним знанням та вмінням користуватися матеріальними і духовними продуктами, засобами інформації, грамотно орієнтуватися у величезному світі оточуючих нас речей, але й сформувати творчу особистість, здатну до саморозвитку, самоосвіти та інноваційної діяльності, допомогти молодій людині реалізувати свій потенціал та сформувати нове ціннісне ставлення до світу.

Мета сучасної вищої освіти передбачає всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян/-ок, здатних до активної творчої професійної діяльності, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, освітньо-культурного потенціалу народу, забезпечення потреб суспільства у висококваліфікованих фахівцях/-чинях.

Досягти цієї мети навряд чи можливо тільки шляхом передачі знань в готовому вигляді від викладачів до студентства. Необхідно перевести роль студентської молоді в процесі освіти з пасивних споживачів/-ок знань в активних творчих особистостей, що вміють сформулювати проблему, проаналізувати шляхи її вирішення, знайти оптимальний результат і довести його правильність. У цьому плані слід визнати, що самостійна робота студентства є не просто важливою формою освітнього процесу, а повинна стати його основою. Це передбачає орієнтацію на активні методи оволодіння знаннями, розвиток творчих здібностей студентів, перехід від поточного до індивідуалізованого навчання з урахуванням потреб і можливостей особистості.

Зміст освіти – це система знань, практичних умінь і навичок, досвіду творчої діяльності, світоглядних ідей про природу, суспільство, людське мислення, якими людина повинна оволодіти шляхом навчання у вищі. У процесі якісного навчання молода людина формує цілісний науковий світогляд та набуває розвитку за фахом. Рівень освіти випускників/-ць вищу – це ступінь оволодіння фундаментальними і профілюючими науко-

вими галузями, освоєння різних видів професійної діяльності та загальний розвиток пізнавальних здібностей. Навчання у вищій школі має свої особливості та значною мірою відрізняється від шкільного.

Заклад вищої освіти як соціальний інститут є основним каналом з'єднання науки з практикою. Основні особливості навчання у вищих закладах (порівняно зі шкільною освітою) такі:

1. Вивчення профілюючих наук та їх розвитку. Ознайомлення з науковими проблемами, завданнями та способами їх вирішення. Оволодіння процесом формування наукових знань і методів.

2. Отримання наукових знань і практичного досвіду, що має професійну спрямованість.

3. Суміщення наукового та навчального процесів, засвоєння перших навичок наукової діяльності, коли навчально-пізнавальна діяльність студентів супроводжується дослідницькою діяльністю.

Навчальна діяльність у вищій складається з різних видів і форм. Її основою є теоретичні та практичні заняття, що взаємопов'язані між собою.

Елементами освітнього процесу можуть бути:

- лекції;
- лабораторні заняття;
- семінарські заняття;
- навчальна практика;
- виробнича практика;
- науково-дослідницька робота.

Відбір змісту вищої освіти повинен ґрунтуватися на загальнодидактичних принципах науковості та доступності, а також включати:

- принцип відповідності змісту освіти потребам суспільного розвитку;
- принцип єдності змістовної і процесуальної сторін навчання;
- принцип структурної єдності змісту на різних освітніх рівнях;
- принцип випереджаючого розвитку освіти.

Окрім формування і розвитку наукового/мистецького, практичного та творчого потенціалу особистості (*див. мета*), освіта повинна бути гуманістичною, тобто такою, що є пронизаною загальнолюдськими цінностями. Крім того, у вищій прищеплюються так звані *soft skills*, коли випускники/-ці вищої школи здатні:

- спостерігати;
- аналізувати;
- вносити пропозиції;
- вміти ставити задачі та вирішувати їх;
- аргументувати та доводити свої ідеї та теорії;
- змінювати думку під впливом доказів та аргументів;
- відповідати за прийняті рішення;

- вміти долати конфлікти і суперечності;
- толерантно ставитися до інших.

Можна виділити наступні функції вищої освіти (за Л. Ю. Міндібековою та Г. Ф. Хоружим):

- соціальне відновлення (репродукції різних сторін соціального життя, соціально-професійної структури);
- соціальне переміщення (зміни становища людини в суспільстві, можливості зайняти вищий соціальний статус);
- культурно-репродуктивна (вплив вищої освіти на збереження і збагачення культурних цінностей);
- комунікативна, яка реалізується через двосторонній зв'язок між освітою та світом, що оточує;
- селективна, що відображається в природній диференціації студентства за здібностями, предметними та професійними симпатіями;
- соціальне регулювання і контроль, що включає вплив на соціальну самосвідомість студентів, формування поважного ставлення до державно-правових актів, цінностей суспільства;
- інструментальна – як розробка шляхів та способів соціалізації студентства, адаптації молодих фахівців/-чинь до умов праці;
- задоволення потреб;
- регулювання дій індивідів в рамках соціальних відносин, що стимулює та стримує небажану поведінку;
- підтримка соціального порядку;
- інтеграція прагнень, дій індивідів, що забезпечує внутрішню згуртованість спільноти.

Освітній процес у вищій школі – це трирівнева ієрархія цілей навчання, виховання і розвитку студентства.

Перший (вищий) рівень відображає мету різнобічного розвитку та виховання *особистості* майбутніх фахівців/-чинь:

- виховання у студентства різнобічних ціннісних орієнтацій на основі потреб та інтересів особистості, у тому числі в галузі обраної професії;
- розумовий і фізичний розвиток;
- формування наукового світогляду;
- моральне і правове виховання, прищеплення поваги до законів, дотримання норм суспільної поведінки;
- естетичне виховання;
- трудове і професійне виховання;
- плекання почуття патріотизму, поваги до історії та мови народу і держави;
- гуманістичний та вектор розвитку особистості, який включає здатність до толерантності та взаєморозуміння.

Другий рівень – це рівень спеціалізації. Він включає фахову підготовку відповідно до вимог професії, завдань, які вирішуються впродовж професійної діяльності, а також знань, вмінь, здібностей та інших якостей особистості, необхідних для вирішення наукових, культурно-мистецьких, виробничих і соціальних завдань, забезпечення набуття студентами знань з певної галузі наук та підготовка їх до професійної діяльності.

Третій рівень – рівень дисциплін, що визначає мету їх викладання. Мета освіти встановлюється як узагальнені знання і способи діяльності, що формуються у студентів, виховні та розвиваючі цілі викладання тієї чи іншої дисципліни. На цьому рівні здійснюється також забезпечення виконання умов державного контракту та інших угод на підготовку фахівців з вищою освітою, проведення наукових досліджень або творчої, мистецької діяльності як основи підготовки майбутніх фахівців/-чинь та науково-технічного і культурного розвитку держави, підготовка молоді для самостійної наукової, викладацької або мистецької діяльності

2. Система освіти в Україні, її структура. Принципи діяльності освітніх установ

Освіта є найважливішим конструктом цивілізації, визначальним фактором соціально-економічного прогресу суспільства. Кожна країна відповідно до свого історичного розвитку, національних традицій, умов, перспектив формує свою систему освіти.

Система освіти – це сукупність навчально-виховних та культурно-освітніх закладів, наукових, науково-методичних і методичних установ, науково-виробничих підприємств, державних і місцевих органів управління освітою та самоврядування в галузі освіти, що відповідно до Конституції та інших законів України здійснюють процес освіти та виховання громадян. Функціонування системи освіти забезпечується державою (ст. 53 Конституції України).

Структура і доцільність створеної в державі системи освіти характеризують її ефективність і перспективність розвитку.

Структура освіти в Україні:

1. Дошкільна освіта
2. Загальна середня освіта.
3. Позашкільна освіта.
4. Професійно-технічна освіта.
5. Вища освіта.
6. Аспірантура.
7. Докторантура.
8. Самоосвіта.

З огляду на структуру освіти в Україні встановлено відповідні *освітні рівні*:

- початкова загальна освіта;
- базова загальна середня освіта;

- повна загальна середня освіта;
- професійно-технічна освіта;
- базова вища освіта;
- повна вища освіта.

Законом України «Про освіту» встановлено також освітньо-кваліфікаційні рівні:

- 1) кваліфікований робітник;
- 2) молодший спеціаліст;
- 3) бакалавр;
- 4) спеціаліст, магістр.

Діяльність освітніх установ України ґрунтується на відповідних принципах (базові положення, які лежать в основі функціонування закладів системи освіти України). Основні принципи освіти визначені Законом України «Про освіту»:

- доступність для кожного/-ої усіх форм і типів освітніх послуг, що надаються державою;
- рівність умов для повної реалізації кожною людиною її здібностей, таланту, всебічного розвитку;
- гуманізм, демократизм, пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей;
- органічний зв'язок зі світовою та національною історією, культурою, традиціями;
- незалежність освіти від політичних партій, громадських і релігійних організацій;
- науковий характер освіти;
- інтеграція з наукою і виробництвом;
- взаємозв'язок з освітою інших країн;
- гнучкість і прогностичність системи освіти;
- безперервність і різноманітність освіти;
- поєднання державного управління і громадського самоврядування в освіті.

Таким чином, кожен принцип окреслює певні вимоги до функціонування тих або інших установ освіти.

3. Стан і тенденції розвитку вищої освіти України початку третього тисячоліття

На порозі входження світової спільноти у третє тисячоліття виняткового значення набуває освітньо-наукова сфера (і, зокрема, вища освіта), яка в умовах швидкого наростання глобальних загроз поступальному розвитку окремих країн і всього людства покликана стати основним засобом формування фахівців, здатних до вирішення нових проблем, джерелом знань і методів для рівноправного співіснування людини і навколишнього середовища.

З цього випливає, що освітня діяльність у закладі вищої освіти повинна ґрунтуватися на таких постулатах:

1) *відповідність* освіти потребам соціально-економічного розвитку суспільства;

2) *забезпечення* інтелектуального розвитку особистості, оволодіння нею ефективними методами самостійної пізнавальної діяльності;

3) *формування* у молодих поколінь високих моральних якостей на основі загальнолюдських і національних цінностей, гуманізму та взаєморозуміння;

4) розвиток високої екологічної культури та відповідальності за збереження навколишнього середовища.

Саме тому усвідомлюється необхідність переходу до нової освітньої системи, в рамках якої метою освіти і виховання повинна бути професійно компетентна, ініціативна, творча особистість, здатна до почуття обов'язку і відповідальності перед суспільством. Вона може швидко адаптуватися до сучасного світу, характерними рисами якого є підвищення ролі особистості, інтелектуалізація діяльності в контексті стрімких змін техніки і технологій, безперервне зростання обсягів інформації та оновлення знань, постійне розширення і поглиблення сфер наукового дослідження.

Особливості реформування освіти на сучасному етапі передбачають усвідомлення переходу до нової парадигми філософії освіти, розробку нового змісту освіти, переходу педагогічної практики на принципово нові теоретико-методологічні та технологічні основи.

В сучасній Україні активно здійснюється реформування освітньої системи, що передбачає наступне:

- усвідомлення того факту, що кожен освітній рівень є органічною частиною системи безперервної освіти, яка вирішує проблеми наступності різних її ступенів;

- технологізація навчання;

- перехід від інформативних до активних методів і форм навчання з включенням у діяльність студентства елементів проблемності, наукового пошуку, різноманітних форм самостійної роботи – перехід від школи відтворення до школи розуміння та мислення;

- перехід до засобів організації навчального процесу, спрямованих на інтенсифікацію засвоєння;

- перехід до такої організації взаємодії викладачів/-ок і студентів/-ок, при якій акцент переноситься на пізнавальну діяльність тих, хто вчиться. Таким чином, найбільш вагомою і значущою з наведених є тенденція діяльній спрямованості професійної освіти. На відміну від знаннево-орієнтованого підходу, який довгий час панував у вищій школі й акцентував увагу на формуванні у студентства міцних систематизованих знань, діяльній підхід зміщує акцент у фаховій підготовці на формування

здатності до активної діяльності, творчої професійної праці. Не тільки засвоєння знань, а й оволодіння процесом, способами і знаряддями діяльності стає важливим компонентом розвитку особистості в процесі навчання.

4. Пріоритетні напрямки реформування та модернізації вищої освіти в Україні в контексті інтеграції європейського освітнього простору

У сучасному світі, який увійшов у третє тисячоліття, розвиток України визначається в контексті європейської інтеграції з орієнтацією на фундаментальні цінності західної культури. Для України особливої актуальності набуває соціально-економічний розвиток, в контексті якого значна увага приділяється людині, науці, освіті.

Вища освіта є одним із визначальних чинників відтворення інтелектуальних і продуктивних сил суспільства, розвитку духовної культури українського народу, гарантом майбутніх успіхів у зміцненні авторитету України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної і правової держави. Слід підкреслити, що євроінтеграційні процеси стимулюють до більш інтенсивного розвитку всіх галузей української економіки. Освітній простір не може залишитися осторонь цих світових глобальних перетворень, оскільки саме освіта повинна активніше реагувати на зміни в базових характеристиках суспільства, готувати громадськість до нових геополітичних і економічних умов.

Політика взаємного економічного зближення України з європейськими країнами вже є невід'ємною частиною нашого життя. У такому контексті визначальними тенденціями розвитку світової освітньої системи стають поглиблення її фундаменталізації, посилення гуманістичної спрямованості, духовної та загальнокультурної складової освіти, формування у студентів системного підходу до аналізу складних технічних і соціальних ситуацій, стратегічного мислення, виховання соціальної та професійної мобільності. Необхідність підтримання високої конкурентоспроможності на ринку праці вимагає також прищеплення прагнення і навичок до самонавчання, самовиховання і самовдосконалення протягом всього активного трудового життя. Таким чином, вища освіта повинна бути фундаментальною, базуватися на сучасних досягненнях науки, здійснюватися за новітніми педагогічними технологіями.

У реформуванні освіти в Україні значною мірою враховується об'єктивний вплив загальних для сучасної цивілізації тенденцій розвитку. Перша тенденція – посилення процесу глобалізації економіки, взаємозв'язку і взаємозалежності держав світу. Вона обумовлена розвитком науки, технологій, виробництва, що призводить до формування загального світового економічного простору і планетарного інформаційного поля, а також інтенсивного обміну результатами матеріальної і духовної діяльності. Друга тенденція обумовлена формуванням позитивних умов для індивідуального розвитку особистості, її самореалізації у світі.

Прагнення адаптуватися до світових стандартів в освіті зумовлює необхідність першочергового вирішення таких ключових питань, як визначення місця вишу в сучасному світі і зміна змісту вищої освіти, а отже і пов'язаної з цим модернізації освітніх структур, вдосконалення методики викладання, впровадження новітніх технологій в освітній процес. Як самостійна і незалежна сфера діяльності, вища освіта прагне адаптуватися до нових умов, орієнтуючись на світові стандарти освіти. Проте пошук шляхів намічених перетворень у цій сфері діяльності не повинен означати сліпе наслідування світовим стандартам. Видається за доцільне використовувати позитивні аспекти світової системи освіти, не піддаючи забуттю власні освітні традиції.

Проектування освітніх структур і впровадження нових моделей та програм підготовки, як свідчить досвід усіх країн, у тому числі й України, – процес надзвичайно складний і надалі актуальний. Модернізація вищої школи спрямована на підвищення рівня освіти та інтеграції її в єдиний європейський освітній простір.

Згідно з Державною національною програмою «Освіта» («Україна XXI століття»), Національною стратегією розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр., у багатоплановому процесі пріоритетних напрямків реформування освіти виділяються наступні:

1. Демократизація вищої освіти.
2. Створення науково-навчально-виробничих комплексів як специфічної для вищої школи форми інтеграції науки, освіти і виробництва.
3. Фундаменталізація освіти.
4. Індивідуалізація навчання.
5. Гуманітаризація і гуманізація освіти.
6. Комп'ютеризація вищої освіти.
7. Тенденція переходу до масової вищої освіти.
8. Автономізація університетів.
9. Зростання вимог до професіоналізму викладачів/-ок.
10. Створення системи регулярної оцінки ефективності діяльності закладів вищої освіти з боку суспільства.

Таким чином, можна зробити висновок, що підходи і практичні дії реформування та розвитку освіти в Україні базуються на концепції побудови незалежної демократичної держави, засновані на державних пріоритетах:

- доступ до освітньої та професійної підготовки всіх, хто має необхідні здібності, мотивацію і адекватну підготовку;
- використання освіти та професійної підготовки для захисту соціальних інтересів суспільства і стратифікації його членів за ролями і статусами;
- зменшення монопольних прав держави в освітній сфері шляхом створення на рівноправній основі недержавних закладів освіти, формування багатоваріантної інвестиційної політики в галузі освіти.

Цільові навчальні завдання

1. Зміст освіти – це:
  - a) *система наукових знань, практичних умінь і навичок, світоглядних і морально-естетичних ідей, якими необхідно оволодіти в процесі навчання;*
  - b) *розвиток особистості як суб'єкта професійної діяльності;*
  - c) *професійний розвиток особистості засобами науково-організованого професійного навчання;*
  - d) *оволодіння професійними знаннями, вміннями, навичками.*
2. Метою освіти є:
  - a) *всесторонній розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства;*
  - b) *розвиток розумових і фізичних здібностей людини;*
  - c) *підвищення освітнього рівня і культурного потенціалу народу;*
  - d) *все вказане вище.*
3. Вища школа виконує такі функції:
  - a) *виховну, освітню, науково-дослідну;*
  - b) *освітню, науково-дослідну, інтернаціональну;*
  - c) *виховну, освітню, загальнокультурну, науково-дослідну, інтернаціональну;*
  - d) *освітню, загальнокультурну, інтернаціональну.*
4. Здійснення освітньої діяльності включає:
  - a) *навчальну, виховну, наукову, культурну, методичну діяльність;*
  - b) *навчальну, виховну, наукову, діяльність;*
  - c) *навчальну, наукову, методичну діяльність;*
  - d) *навчальну, виховну, методичну діяльність.*
5. Проаналізуйте специфіку вищої школи, визначте її місце в освітньому процесі. Розкрийте цілі, завдання, зміст вищої освіти в Україні.
6. Вся сукупність навчально-виховних та культурно-освітніх навчальних закладів становить:
  - a) *систему культури;*
  - b) *систему освіти;*
  - c) *соціальну систему;*
  - d) *навчальну систему.*
7. Проаналізуйте пріоритетні напрямки реформування та модернізації вищої освіти в Україні в контексті інтеграції європейського освітнього простору.
8. Освіта в Україні ґрунтується на засадах:
  - a) *гуманізму і демократії;*
  - b) *національної свідомості;*
  - c) *взаємоповаги між націями, народами та особистостями;*
  - d) *все вказане вище.*
9. Гуманізація освіти – це:
  - a) *формування професійно важливих якостей;*
  - b) *виховання як процес формування і затвердження загальнолюдських і моральних цінностей, толерантності та взаємоповаги;*

- c) формування світогляду;*
- d) розвиток особистості як суб'єкта професійної діяльності.*

10. Вимоги до змісту сучасної вищої освіти, які підкреслюють орієнтацію на професіоналізм, саморозвиток, стабільність високих результатів – це:

- a) гуманітаризація і фундаменталізація;*
- b) синергетичний підхід;*
- c) гуманізм і саморозвиток;*
- d) науковість та активність.*

II. Навчальні завдання для самостійної роботи

Питання для контролю і самоконтролю:

1. У чому полягають основні тенденції розвитку вищої освіти на рубежі століть. Відповідь обґрунтуйте.

2. Розкрийте та презентуйте систему освіти в Україні на принципах структурно-функціонального аналізу.

3. На основі компаративістських характеристик проаналізуйте систему принципів діяльності освітніх установ.

4. Визначте стан розвитку вищої освіти України початку третього тисячоліття з позицій реалізації положень компетентнісного підходу.

5. Проаналізуйте тенденції розвитку вищої освіти України початку третього тисячоліття з позицій реалізації положень компетентнісного підходу.

6. Визначте та проаналізуйте динаміку реалізації положень Болонського процесу в системі вищої освіти України.

7. Доведіть доцільність реформування вищої освіти в Україні, характеризуючи пріоритетні напрямки в контексті інтеграції європейського освітнього простору.

8. Доведіть доцільність модернізації вищої освіти в Україні, характеризуючи пріоритетні напрямки в контексті інтеграції європейського освітнього простору.

9. Проаналізуйте місце і роль дидактики, доведіть комплікативність об'єкта і предмета дидактики вищої школи.

10. Доведіть значимість дотримання логічної послідовності при розробці навчальних планів, навчальних програм та навчальної літератури в системі вищої школи.

Теми рефератів, доповідей:

- 1. Вища освіта в Україні: основні джерела та періоди становлення.
- 2. Законодавча база та державна політика України в системі вищої освіти.
- 3. Становлення та розвиток ХНМУ: історія та сучасність.
- 4. Режим та гігієна самонавчання і навчання студентів/-ок.
- 5. Особливості розвитку вищої освіти в зарубіжній країні або країнах (на вибір студента/-ки).

6. Людина: індивід, особистість, індивідуальність. Розвиток особистості в процесі навчання.
7. Соціально-педагогічний та психологічний портрет сучасних студентів та студенток, основні риси студентства ХНМУ.
8. Технології навчання і виховання студентів/-ок у системі вищої освіти.
9. Вища професійна освіта, її зміст, сутність та функції.
10. Основні тенденції розвитку вищої школи в Україні на початку третього тисячоліття.

Література

1. Андрущенко В. Світанок Європи: Проблеми формування нового учителя для об'єднаної Європи XXI століття. 3-тє вид. Київ : Знання України, 2015. 1099 с.
2. Базалук О., Юхименко Н. Філософія освіти. Київ : Кондор, 2010. 164 с.
3. Клепко С. Ф. Філософія освіти в європейському контексті. Полтава : ПОШПО, 2006. 328 с.
4. Навчальний посібник з курсу «Філософія освіти» для осіб, що навчаються в магістратурі за спеціальністю «Педагогіка вищої школи» / кол. авт. Т. Н. Кучера, Л. І. Насонова, В. В. Дейнека. Харків : ХНМУ, 2015. 63 с.
5. Практикум з курсу «Філософія освіти» для осіб, що навчаються в магістратурі за спеціальністю «Педагогіка вищої школи» / Т. М. Кучера, Л. І. Насонова, Є. В. Селюк. Харків : ХНМУ, 2015. 32 с.
6. Предборська І., Гайденко В. Відчуження знання як проблема філософії освіти: теорії, практики, парадокси, політики та перспективи. *Філософія освіти*. 2005. № 1. С. 159–166.
7. Терпиший С. О. Сучасні освітні ландшафти. Київ : «Фенікс», 2016. 309 с.
8. Філософія освіти : навч. посібник / за наук. ред. В. П. Андрущенка [та ін.]. 2-ге вид. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2021. 348 с.

Тема 6. УВІЙТИ В АУДИТОРІЮ: ІСТОРИЧНА ЗМІНА РОЛІ ПРОФЕСОРСЬКО-ВИКЛАДАЦЬКОГО СКЛАДУ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ

Ключові слова: викладацька діяльність, освітній простір, вчитель, вчителька, вихователь, вихователька, викладач, викладачка, фасилітатор, фасилітаторка, професійна компетентність, педагогічна майстерність, професійна методологія.

Актуальність теми

Для того, щоб зрозуміти сучасні проблеми та перспективи освіти, необхідно звернутися до історії освіти та розуміння освітнього процесу в різні періоди в різних культурах. Таким чином ми зможемо проаналізувати та проінтерпретувати уявлення щодо ролі викладача/-ки в аудиторії в максимально широкому соціально-культурному контексті.

Загальна мета: виявити проблемне поле теми, визначити основні напрямки, за якими вивчається роль професорсько-викладацького складу та професійна методологія, показати роль та значення особи викладача/-ки для розвитку освіти.

Конкретні цілі:

- розкрити відмінності в розумінні ролі викладача/-ки на різних історичних етапах розвитку практики освіти та навчання;
- окреслити перспективи змін у професії викладача/-ки у нових соціально-економічних та інформаційних умовах.

1. Теоретичні питання для розгляду на практичному занятті:

1. Історична трансформація викладацької ролі в освітньому процесі.
2. Ті, хто навчають, у сучасному культурно-освітньому середовищі.
3. Перспективи розвитку професії викладача/-ки у нових соціально-економічних та інформаційних умовах.

1. Історична трансформація викладацької ролі в освітньому процесі

Однією з найактуальніших в педагогіці і філософії освіти є проблема професіоналізму, культури, моральних норм та особистісного людського обличчя вчителя/-ки. В системі загальнолюдських цінностей ідеалом наставника/-ці є людина, чия праця оточена повагою, пошаною.

У конфуціанстві, релігійно-філософській системі, що розроблена великим китайським філософом Конфуцієм (XII ст. до н.е.), вихователь відноситься до категорії «цзюнь-цзи» – «довершених особистостей». Повага до тих, хто виховує і вчить, є неодмінним правилом поведінки кожної людини Стародавнього Китаю. У Японії, культура якої багато в чому склалася під впливом конфуціанства, культ вчителя – характерна риса суспільства. «Ніколи не наступайте навіть на тінь вчителя» – говорить японське прислів'я.

Велике значення в історії педагогічної науки отримала давньогрецька система виховання як центр духовної культури того часу.

У давньогрецькій літературі багато уваги приділялося особистості вчителя (рідше – вчительки), що орієнтовані на виховання гармонійної особистості. Ця постать наділялася такими якостями, як інтелект, мужність, хоробрість, правдивість, естетичними та етичними принципами та ін. Видатні філософи та філософині того часу виступали одночасно і виразниками та виразницями педагогічних ідей античного світу.

Піфагор та Феано (VI–V ст. до н.е., видатна подружня пара філософів, що заснували власну школу та математично-філософську династію) стали першими, хто абсолютизували питання про перманентну освіту людини. Однак акценти цієї освіти були зміщені з оволодіння знанням про щось, що носить утилітарний характер, на оволодіння знанням про себе, без якого не мислилося саме існування людини. За логікою грецької культури людина здобуває освіту тільки в спільному існуванні з наставниками, заповненому навчанням і спогляданням прекрасного. Життя орієнтоване на гармонію душі і тіла як «продукт» зміни поколінь. Піфагорійська школа не тільки запропонувала чоловікам та жінкам (для Стародавньої Греції це було новаторством) полісу платну «вищу освіту», але й поставила її отримання в обов'язок вільним громадянам. Філософи та філософині цієї школи запропонували по-новому поглянути на освіту та особливий освітній простір. Вони стверджували, що людина стає калокагатичною (досконалою, гармонійною душею та тілом) тільки в особливим чином організованих відносинах «старші – молодші».

Видатний афінський філософ Платон своє бачення системи виховання дітей та молоді в умовах рабовласницького суспільства окреслив у творах «Держава», «Закони» і «Протагор». Син філософині та письменниці Періктіони, він, як і Піфагор, попри патріархальне суспільство Стародавньої Греції, вважав жінок здатними до навчання і на практиці дотримувався суб'єкт-суб'єктної взаємодії вчителя/-ки і учня/-ниці. Арістотель зі Стагіри, його учень, мету виховання бачив у розвитку в особистості учня (патріархальні погляди Стагірита з одного боку і афінські закони з іншого не дали йому можливості говорити про учениць зовсім) вищих душевних якостей – розуму і волі. На його думку, керівництво навчально-виховним процесом має здійснювати держава, яка визначатиме його мету, завдання і зміст. Згідно з філософсько-педагогічною системою Платона і Арістотеля, досконалий учитель-наставник (вчителька-наставниця) повинен бути орієнтований на виховання гармонійної особистості.

В античній філософії людина розвинена відповідно до своєї природи досить довго служила ідеалом вчителя/-ки, але на зміну їй прийшов релігійний християнський ідеал, де визначення ідеальної людини здійснювалося крізь призму християнської моралі. Абсолютним ідеалом став образ Ісуса Христа, який втілював такі якості, як любов до ближнього, доброту,

чесність, мудрість, самопожертву. Основний упор у вихованні робився на релігійно-духовному розвитку людини. Тіло, тілесне представлялося грішним, таким, з яким потрібно боротися. Ідеальна, гармонійно розвинена людина була утрачена, на зміну прийшов ідеал аскета, що шукає вихід зі страшного земного життя. В епоху Відродження гармонійно розвинена людина знов виходить на передній план підготовки вчительських кадрів, і це продовжується аж до початку ХХ ст., коли у філософії освіти намітилася тенденція створення нового сучасного ідеалу вчителства, хоча ряд мислителів попередніх епох зробив вагомий внесок у розвиток філософської рефлексії освіти, розглядаючи її в широкому соціокультурному контексті.

У плеяді видатних педагогів минулого одне з головних місць належить Я. А. Коменському, творча спадщина якого багато століть привертає увагу дослідників. Я. А. Коменський зазначав, що вчитель повинен мати глибокі і ґрунтовні знання, бути зразком чесноти, любити свою справу, а до учнів та учениць ставитися по-батьківськи. На думку видатного педагога, саме від вчителя/-ки, їх освіти, знань і умінь залежать всі успіхи в роботі школи, в навчанні і вихованні учнів та учениць. У процесі своєї роботи вчителі/-ки повинні виховувати в учнях/-цях поміркованість, хоробрість, справедливість. Якщо робота школи є незадовільною, то вина в цьому лежить на тих дорослих, що не зуміли повернути до себе дітей такими рисами, як доброзичливість, уважність. Велике значення має використання учителем/-кою елементів гумору: дотепних зауважень, влучних порівнянь і загадок. Характерною рисою вчительської роботи має стати постійний інтерес дітей до шкільних занять. Загалом, професію вчителя/-ки Я. А. Коменський вважав надзвичайно важливою, більше того – почесною.

Вагомий внесок у розвиток педагогічної думки зробив англійський філософ, просвітителі і педагог Д. Локк. Він розвинув і теоретично обґрунтував принципово важливе положення: навчання виступає засобом розвитку основних громадянських, моральних якостей особистості, тому вся робота і все педагогічне мистецтво повинні бути спрямовані на те, щоб озброїти дитину чеснотою, закріпити її. Локківська концепція морального виховання направляла вчителя на виконання пріоритетного завдання – формування високоморальної людини, що здатна стверджувати моральні ідеали.

Французький філософ Ж. Ж. Руссо закликав вчителство продумувати уроки таким чином, щоб дитина була зацікавлена навчанням. Матеріал повинен викладатися доступною мовою, а дорослий на уроці повинен сердитися, наводячи на себе строгість. Він наділяв особистість учителя такими якостями, як чеснота, ширість, доброта, і висловлював бажання, щоб доросла людина та дитина знаходилися в товариських стосунках, які б ґрунтувалися на взаємній довірі.

Шведська письменниця, педагогиня та просвітниця Еллен Кей однією з перших сформулювала основні принципи концепції вільної педагогіки. Серед її педагогічних робіт найбільшу популярність здобула книга «Століття дитини». Ця книга вперше переносить особистість дитини в самий центр педагогічного процесу, закладає основи нового ставлення школи і педагога до дитини. Школа, на думку Кей, може лише пропонувати себе як виховательську спільноту, але жодною мірою не повинна нав'язувати себе. В «Столітті дитини» письменниця вперше говорить про необхідність створення сприятливого середовища для самостійного розвитку дитини. Їй належить гасло «Дайте жити дітям», яке просвітниця запропонувала використовувати замість поширеного в той час «Жити заради дітей». Думки і роботи Еллен Кей передбачили і надихнули появу таких широко відомих у всьому світі систем викладання, як система Марії Монтесорі.

2. Ті, хто навчають, у сучасному культурно-освітньому середовищі

Науково-технічна революція, що розгорнулася в другій половині ХХ ст., внесла помітні зміни у сферу освіти. Одна з них – активна технологізація навчального процесу. Освітні заклади заповнюються навчальними машинами, навчальним телебаченням, відео- та аудіотехнікою, комп'ютерами, інтерактивними системами. Більше того, прискорення темпів науково-технічного прогресу несе за собою поряд з позитивними і негативні явища, знижуючи, зокрема, гуманістичний рівень суспільного життя. У цих умовах, як ніколи раніше, зростає роль вчительства. ЮНЕСКО, відображаючи загальну тенденцію до підвищення ролі вчителя/-ки, неодноразово підкреслює у своїх документах першорядну значимість вчителя/-ки в сучасній освіті. Міжнародна конференція (35-а сесія, 1975) одним із головних принципів розвитку освіти записала: «Які б не були зміни в системі освіти, зв'язок між учительством і учнівством залишається в центрі процесу освіти».

У країнах західної цивілізації вчительська професія традиційно вважається переважно жіночою. У країнах східної та африканської культур, більша частина яких належить до тих, що розвиваються, внаслідок ряду факторів (релігійні обмеження і дискримінація жінок в галузі освіти; традиційна повага до тих, хто вчить; висока порівняно з іншими службовцями заробітна плата; доступність вчителювання як інтелігентної професії людям середнього і нижчого класу) чоловіки становлять великий відсоток в школах навіть на початковому рівні. У багатьох країнах Азії, Африки, Латинської Америки забезпечення шкіл кваліфікованими вчителями та вчительками – гостра і невирішена проблема. Достатня кількість вчителів/-льок у школах – один із головних показників стану та якості систем освіти. Сучасна епоха, висунувши як базове положення «вчитель/-ка – ключова фігура в освіті», не тільки стимулювала кількісне зростання цієї категорії інтелігенції, а й помітно ускладнила і розширила функції і завдання вчительської діяльності в школі.

Вчительська праця ніколи не була легкою і простою. Однак наприкінці ХХ ст. вчителювання, як ніколи раніше, стало за своїм характером багатофункціональним, складним й творчо-науковим. Сучасне вчителювання має справу з більш складним контингентом, ніж їх попередники та попередниці. Масовість школи, посилення гетерогенності складу дітей вимагають урахування різноманітності рівнів підготовки до школи, здібностей, інтересів, психологічних особливостей учнів. Людина, яка прийшла до вчительської праці, повинна знати методи вивчення своїх підопічних і застосовувати різні способи і прийоми диференціації та індивідуалізації навчання. У багатьох багатонаціональних, поліетнічних і поліконфесійних країнах вчителю/-ці доводиться працювати в класі, де учні та учениці належать до різних культур. Учителю/-ка не може працювати ефективно, не беручи до уваги цей фактор. Морально-ціннісні орієнтації вчителю/-ки – це людська модель, на яку орієнтуються учні та учениці.

3. Перспективи розвитку професії викладача/-ки у нових соціально-економічних та інформаційних умовах.

Зміна соціально-економічних умов життя сучасного суспільства вимагає якісно нового рівня професіоналізму фахівців, які працюють в системі освіти. Посилення наукового інтересу до педагогічної професійної підготовки пов'язано з безперервними зауваженнями на адресу вчителювання і зумовлене низкою об'єктивних проблем у їхній діяльності, її природі, в наборі вирішуваних завдань і технічних підходах до їх вирішення, в невірних очікуваннях з боку інших суб'єктів освітньо-виховного процесу.

Педагогічна система спрямована на виховання і розвиток особистості. Виховати і розвинути особистість може тільки особистість. Яким творчим потенціалом повинна володіти людина, що одержала право і довіру керувати такою системою? Поряд з традиційними функціями (навчання, виховання, допомога в розвитку), в умовах модернізації освіти актуалізуються такі професійні функції, як прогнозування, проектування та організація змістовної і процесуальної сторін освіти і соціокультурного середовища. При переході до інформаційного суспільства, що характеризується постійним зростанням обсягу знань, все більш важливим для педагогів/-гинь стає вміння вести самостійну науково-дослідну роботу, також зростає значення їх професійної мотивації.

Що веде викладачів/-чок від початку діяльності до майстерності? Педагогічна техніка, вироблені навички. Це означає вміння зрозуміти вихованця/-ку, але це також знання психології спілкування, відносин, педагогічної психології, мовленнєві вміння (знання особливостей мови, її сприйняття, розвитку мови і мовленнєвого апарату людини, особливостей гучності і швидкості мови); вміння висловити своє емоційне ставлення (мімікою) до вчинку, справи, до людини; володіння навичками самоконтролю, самоаналізу, самоспостереження, вміння стримувати себе.

Викладацьке коло має володіти незалежним освіченим професіоналізмом, брати на себе повну відповідальність за все, що робить. Реалізація цього завдання може вирішуватися у формуванні професійної потреби і мобільності педагогічної спільноти з проектування інваріантних технологій. Професійна компетенція передбачає володіння тим новим або оновленим змістом, що з'явився в освітніх галузях, а так само здатність швидко освоювати нові види діяльності.

Цільові навчальні завдання:

1. Як можна охарактеризувати викладацьку професію?
  - a) творча;
  - b) громадська;
  - c) артистична;
  - d) екологічна.
2. Необхідність передачі соціального досвіду виникає:
  - a) з появою технічних засобів освіти;
  - b) у процесі розвитку філософії освіти;
  - c) одночасно з виникненням суспільства;
  - d) в результаті заснування системи вищої освіти.
3. Позиція викладача/-ки – це:
  - a) науково-теоретична підготовка;
  - b) системне світоглядне ставлення до педагогічної діяльності;
  - c) готовність до викладацької праці;
  - d) навички планування навчального процесу.
4. Принцип гуманізації викладання передбачає:
  - a) вседозволеність;
  - b) засвоєння матеріалу дисципліни;
  - c) повагу до права людини бути самою собою;
  - d) орієнтацію на людський духовний досвід.
5. Як, на Ваш погляд, освітній процес проявляється через єдність викладання та навчання?
6. Закінчіть текст:
  1. Співпраця в навчанні – це...
  2. Співтворчість в навчанні – це...
7. Розкрийте сутність гуманістичної ролі викладача/-ки в історичному контексті.
8. Які вимоги до викладача/-ки висуває сучасне культурно-освітнє середовище. Які протиріччя присутні в цих вимогах?
9. Проаналізуйте взаємозв'язок колективного та індивідуального в роботі сучасного викладача.
10. У чому, на Вашу думку, полягає особливість роботи викладача/-ки медичного вишу? Які якості притаманні особистості такої людини?

II. Навчальні завдання для самостійної роботи

Питання для контролю та самоконтролю:

1. Які чинники обумовили виникнення педагогічної професії?
2. Чим обумовлена висока роль вчителя у філософії конфуціанства?
3. Як роль вчителя та вчительки представлена в розумінні античних філософів?
4. Порівняйте ролі, які відводилися вчителю у свідомості людини середньовіччя та Відродження.
5. Розкрийте умови переосмислення ролі викладача/-ки у філософії Нового часу.
6. Як історично видозмінювалась роль викладача/-ки?
7. Що таке викладацька методична культура?
8. Назвіть видатних педагогів та педагогинь різних часів. У чому полягають їх заслуги перед людством?
9. Чим обумовлене зростання важливості викладацької ролі в сучасному суспільстві?
10. Чому викладацька діяльність відноситься до розряду творчих?
11. Як співвідносяться поняття «педагогічна професія», «педагогічна спеціальність», «педагогічна кваліфікація» у філософському аспекті?
12. У чому полягає специфіка викладацької праці в умовах інформаційного суспільства?

Теми рефератів, доповідей:

1. Викладання як персоніфікований процес.
2. Видатні викладачки в галузі медицини.
3. Викладацька методологічна культура.
4. Філософські концепції освіти та їх реалізація в історичному розвитку викладацької практики.
5. Проблема вчительської постаті в історії освіти.
6. Традиційні та альтернативні методики викладання в історії освіти.
7. Роль викладача/-ки в аудиторії та комп'ютеризація освіти.
8. Проблема «діалогу» викладача/-ки і аудиторії.
9. Викладацька професія в XXI ст.
10. Сучасне суспільство і молоді викладачі/-ки: виклики та перспективи.
11. Гендерованість освітнього простору: біологічний та соціально конструктивістський підходи до проблеми.
12. Особливості роботи викладача/-ки медичного вишу

Література

1. Андрущенко В. Світанок Європи: Проблеми формування нового учителя для об'єднаної Європи XXI століття. 3-тє вид. Київ : Знання України, 2015. 1099 с.
2. Базалук О., Юхименко Н. Філософія освіти. Київ : Кондор, 2010. 164 с.
3. Клепко С. Ф. Філософія освіти в європейському контексті. Полтава : ПОШПО, 2006. 328 с.
4. Навчальний посібник з курсу «Філософія освіти» для осіб, що навчаються в магістратурі за спеціальністю «Педагогіка вищої школи» / кол. авт. Т. Н. Кучера, Л. І. Насонова, В. В. Дейнека. Харків : ХНМУ, 2015. 63 с.
5. Практикум з курсу «Філософія освіти» для осіб, що навчаються в магістратурі за спеціальністю «Педагогіка вищої школи» / Т. М. Кучера, Л. І. Насонова, Є. В. Селюк. Харків : ХНМУ, 2015. 32 с.
6. Предборська І., Гайденко В. Відчуження знання як проблема філософії освіти: теорії, практики, парадокси, політики та перспективи. *Філософія освіти*. 2005. № 1. С. 159–166.
7. Терепищій С. О. Сучасні освітні ландшафти. Київ : Фенікс, 2016. 309 с.
8. Філософія освіти : навч. посібник / за наук. ред. В. П. Андрущенка [та ін.]. 2-ге вид. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2021. 348 с.

Тема 7. ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ ХХІ СТОЛІТТЯ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Ключові поняття: філософія освіти, глобалізація, інформаційна революція, система освіти, глобалізаційні технології, інформаційні технології, трансформація освіти, модернізація освіти, саморозвиток, національні інтереси, толерантність.

Актуальність теми

Розвиток освіти є потребою, без задоволення якої суспільство не має майбутнього. Освіта, її організація, напрями розвитку, зміст і навчальні технології знаходяться в епіцентрі дискусій, що розгорнулися нині у світовому інтелектуальному середовищі. Актуальність дослідження філософії освіти ХХІ ст. обумовлена новими питаннями, які стоять перед освітою у зв'язку з кризовими явищами у світі, а саме: як має розвиватися освіта в майбутньому, у чому мають полягати її стратегічні пріоритети і цінності, на яких основах має будуватися сучасна освіта? Освіта розвивається як відповідь на виклики цивілізації та на спроби людини знайти можливості самореалізації у новому глобальному просторі. Вона несе частку відповідальності за негативні тенденції у людській поведінці. Переорієнтація освіти на людину як самоцінність є першою і головною умовою нової філософії освіти, її модернізації відповідно до вимог епохи. Результатом стане філософія освіти, що забезпечить комфортне існування людини у ХХІ столітті.

Загальна мета: дати загальну характеристику філософії освіти ХХІ ст., визначити проблеми та перспективи.

Конкретні цілі:

- розкрити сутність сучасної освіти;
- проаналізувати вплив глобальних тенденцій суспільного розвитку на сучасну парадигму освіти;
- розкрити вплив світових процесів суспільного розвитку на становлення сучасного «духу епохи»;
- конкретизувати і зробити висновки щодо проблем та перспектив філософії освіти у ХХІ столітті.

I. Теоретичні питання для розгляду на практичному занятті:

1. Вплив глобалізаційних та інформаційних технологій на сучасну парадигму освіти.
2. Переорієнтація освіти на людину як самоцінність – головна умова нової філософії освіти.
3. Вплив світових процесів суспільного розвитку на становлення сучасного «духу епохи».
4. Філософія освіти ХХІ століття: проблеми і перспективи.

1. Вплив глобалізаційних та інформаційних технологій на сучасну парадигму освіти

Сучасні зміни в освіті викликані низкою соціокультурних та політико-економічних обставин, зокрема, переходом людства до нового типу цивілізації, яка в науковій літературі отримала назву «інформаційне суспільство». Освіта як соціальний інститут відповідно реагує на всі зрушення, що відбуваються в суспільстві. Внаслідок поширення інформаційно-освітніх технологій змінюється характер всіх сфер соціального життя. Змінам піддається все: і джерела енергії, і виробництво, і знаряддя праці. Так, наприклад, якщо об'єктом накопичення в індустріальному суспільстві були гроші, ресурси, влада, то в інформаційному їм протистоять знання, виробнича компетентність. Якщо в індустріальному суспільстві безпосереднім ланцюгом виробничого процесу були фабрика і завод, то в новому ними стають університети, де виробляються нові знання як особлива цінність інформаційного суспільства.

Відбулися зміни і в екзистенційній ситуації людства. Світ характеризується безпрецедентним зростанням випадковості, нестійкості, динамізму і непередбачуваності. У просторі існування Homo Sapiens створюються все нові і нові зони ризику та невизначеності. Людина стала заручником того, що сама створила.

Сучасна наукова картина світу свідчить про кризу раціоналістичного світогляду, який орієнтував людину на постійне перетворення світу в своїх інтересах за законами розуму. Сьогодні значення набуває інший світоглядний підхід: людина повинна організовувати своє індивідуальне буття за законами універсального світопорядку. Інша особливість світоглядної переорієнтації пов'язана з виникненням в кінці ХХ ст. передумов для формування нового за своїм рівнем і масштабами синтезу природничих і гуманітарних наук. Суть цього феномена полягає в тому, що наукове знання набуває статусу духовного пошуку, з частково вузькопрофесійної діяльності перетворюється на смислову і життєву орієнтацію.

На освітні процеси впливає і глобалізація як об'єктивно обумовлений процес зростання загальної взаємозалежності країн в умовах розширення обріїв сучасного світу. Однак разом з тим глобалізація не означає уніфікацію, гомогенізацію культурно-освітніх процесів. Розуміння глобалізації як різноманіття, а не гомогенності є важливим методологічним ключем до тлумачення інтеграційних процесів в сучасній освіті, у тому числі Болонського процесу, який має практично двадцятирічну історію і розуміється як процес розпізнавання однієї освітньої системи іншою на європейському просторі, він багатоваріантний, гнучкий, відкритий, поступовий, а також полісуб'єктний і такий, що ґрунтується на цінностях європейської культури і визнає національні особливості освітніх систем. Головна мета цього

процесу – консолідація зусиль громадськості й урядів країн Європи для істотного підвищення конкурентоспроможності європейської системи науки і вищої освіти; створення системи інструментів для підвищення мобільності людського капіталу на європейському ринку праці.

Вплив сучасних соціокультурних тенденцій на систему освіти виявляється в наступному:

- 1) посилення її ролі як джерела ідей, нового знання, технології, інформації;
- 2) усвідомлення імперативу виживання і глобальної відповідальності за свої дії, що визначаються мірою духовного в кожній людині;
- 3) внесення різноманітності соціальних укладів суспільства, що зумовлює потребу в гнучкості мислення, сприйняття світу в діалозі культур.

Таким чином, вказаний вище соціокультурний контекст зумовлює процес кардинальних змін у парадигмі освіти і, відповідно, перегляду основних принципів освітньої політики. Вони як кінцеві орієнтири освітньої діяльності з неминучістю повинні збігатися зі стратегічними орієнтирами суспільства. Отже, сфера освіти, виконуючи роль трансляції соціокультурного досвіду людства і забезпечення таким чином можливостей входження нових поколінь в активне соціальне життя, має своєю безпосередньою функцією відтворення суспільного організму, а саме його базових цінностей, духовних орієнтирів і стратегічних інтересів.

2. Переорієнтація освіти на людину як самоцінність – головна умова нової філософії освіти

Нова парадигма освіти являє собою багатоаспектний комплексний феномен, в якому традиційна освіта взаємодіє з інноваційною. При цьому взаємодія здійснюється через розвиток аксіологічного потенціалу особистості, орієнтованого на гуманістичну доміную. Взаємодія традицій та інновацій в освіті представляє новий рівень гуманізації. Причому обидві форми освіти, не вступаючи в суперечність одна з одною, лише взаємодоповнюють і збагачують ідею ефективної соціалізації особистості.

Згідно з положеннями нової парадигми освіти пріоритетом вищої освіти є орієнтація на інтереси особистості, що адекватні сучасним тенденціям суспільного розвитку. Відповідно до визначених напрямів реформування освітньої системи визначена загальна мета професійної підготовки – реалізація особистісно-орієнтованого підходу до навчання, оптимізація навчально-виховного процесу, підготовка конкурентоспроможного фахівця.

З урахуванням цього детермінантою нової системи освіти є сучасні комп'ютерні технології, а також телекомунікаційні технології зберігання, обробки і передачі інформації, розвиток ринку освітніх послуг, глобальність системи освіти, безперервна освіта.

Безпосередній контакт викладача/-ки і студента/-ки, властивий традиційній системі освіти, сьогодні конкурує з дистанційним навчанням, основними моделями якого є заочна освіта, віртуальні класи і навчальні заклади. Інноваційні технології ХХІ ст. у сфері освіти показали, що об'єкт освіти (студентство) не є чашею, яку треба наповнити, а факелом, який треба запалити. Отже мета освіти не в тому, щоб дати наукову суму знань, а в тому, щоб визначити методологію, за допомогою якої досягається істина, мета діяльності людини. Тут мова йде не стільки про те, щоб дати готовий метод, а в тому, щоб навчити студентство вмінню створювати нові методи і способи духовно-практичної діяльності. Це магістральна лінія в розвитку освіти, без якої неможливе її функціонування, наступність і прорив у майбутнє.

Нова ідея освіти пов'язана з потребою залучення людини до постійного активного процесу відкриття та освоєння світу. У цьому зв'язку необхідний перехід до зовсім іншої освітньої системи, орієнтованої на формування інноваційної людини. Така людина розглядає навколишній світ як сферу пізнавальної та практичної невизначеності, яку необхідно редукувати як послідовність різноманітних труднощів, що необхідно подолати.

Таким чином, основним завданням освіти на сучасному етапі є перехід від навчання, що забезпечує репродуктивне сприйняття, формування лінійного мислення, до навчання, яке формує пошукові орієнтації, творчий підхід.

Сьогодні серед основних цілей освіти, професійних навичок і здібностей вказуються й інші. Так, виділяють, по-перше, збагачення учня/-ниці знаннями, розвиток здібностей ментального порядку, по-друге, підготовка особистості до виконання певних професійних обов'язків, по-третє, виховання в процесі навчання цивілізованих особистостей з власною глибинною душевною потребою жити в цивілізованому суспільстві, де могли б найбільш повно реалізуватися свобода і справедливість. Тому зміст сучасної освіти не може бути зведений до знань і предметів, а технологія освіти – до навчання знанням і пасивному їх засвоєнню. У ході освітнього процесу людина повинна освоювати не знання, а власне мислення, його методи. У цілому, сучасний ідеал освіченості – це людина, з одного боку, добре підготовлена до життя, включаючи готовність долати життєві кризи, з іншого – людина, яка активно й осмислено відноситься до життя й культури, тією чи іншою мірою бере участь в її змінах і перетворенні. З одного боку, освіта завжди повернена до людини, наближаючись до неї в межах самоосвіти, з іншого – до культури, і тут освіта виступає як механізм її еволюції. Таким чином, освічена людина – це та людина, яка тією чи іншою мірою вносить в культуру духовність, смисл.

3. Вплив світових процесів суспільного розвитку на становлення сучасного духу епохи

В контексті світових перетворень Україна має активну позицію: вона інтегрується зі світовою спільнотою, будує ринкову економіку, реформує систему освіти, в якій на перший план виходить людина, що володіє значно більшим ступенем свободи і відповідальності. Незважаючи на складні соціально-економічні умови, система освіти України формується у напрямках збільшення диференційованості, варіативності, інтегрованості освітніх програм, гуманітаризації. Ці зміни відбуваються при переході суспільства до нового стану: від індустріального суспільства XIX – першої половини XX ст. до суспільства інформаційного.

Виникнення інформаційного суспільства нерозривно пов'язувалося з усвідомленням фундаментальної ролі інформації у суспільному розвитку, розглядом в широкому соціокультурному контексті таких феноменів, як інформаційні ресурси, інформаційні технології, інформатизація, комп'ютеризація як основні детермінанти становлення сучасного духу епохи.

У дослідженні такого суспільства провідними аспектами стали економічний і технологічний. В умовах масового виробництва інформації головною метою є використання новітніх інформаційно-комп'ютерних технологій для створення нової техніки, нових товарів і послуг. Таким чином забезпечувалося економічне зростання у високорозвинених країнах, а нові знання і засновані на них техніко-технологічні інновації стали вирішальним фактором глобальної конкуренції.

Система освіти на ці тенденції відреагувала відповідним чином: комп'ютеризація, інформатизація навчального процесу стала головним напрямом модернізації. Однак подальше більш глибоке осмислення навіть деяких аспектів впливу інформаційно організованого суспільства на процес освіти і саму людину в цілому призвело до висновків про передчасність і помилковість однозначних оцінок цього впливу. Наслідки взаємодії людини з новим віртуальним середовищем та новітніми технологіями виявилися суперечливими. З одного боку, становлення інформаційного суспільства відкриває нові перспективи для інтенсифікації та розширення культурної комунікації, взаємодії, реалізації сутнісних сил людини. Проте разом з тим породжує небезпеку маніпулювання індивідуальною, груповою і масовою свідомістю, трансформації соціально-психологічного клімату, інформаційної залежності. Все частіше вчені стали говорити про виникнення кризових явищ у сфері моралі, культури, психологічного здоров'я суспільства.

Наукове співтовариство звернуло увагу на нові виклики і проблеми, що спричинює бурхливий економічний і технологічний розвиток інформаційного суспільства. Було встановлено, що збільшення обсягу інформації не обов'язково приводить до приросту знань. Все більш очевидним ставав

той факт, що таке суспільство не гарантує якості і безпеки життя своїх громадян. Як результат критичного аналізу цивілізаційних процесів, обумовлених принципово новою роллю інформаційних технологій в сучасному світі, стали з'являтися фундаментальні роботи відомих соціальних теоретиків і футурологів з вельми симптоматичними назвами: «Наше постлюдське майбутнє» (Ф. Фукуяма), «Шок майбутнього» (Е. Тоффлер), «Суспільство ризику» (У. Бек) та ін.

Усвідомлюючи глибокі протиріччя і загрози у розвитку інформаційного суспільства, мислителі стали активно здійснювати дослідження інших вимірів нового соціального порядку. Наслідком такого пошуку стало формування на рубежі століть концепції суспільства знань (П. Друкер).

Становлення такого суспільства ґрунтується на розвитку і системній взаємодії науки, освіти та інновацій. Тому людина, яка хоче бути успішною в суспільстві знань, повинна вміти насамперед адаптуватися до швидко змінних життєвих ситуацій, самостійно отримувати необхідні знання, вміло застосовувати їх на практиці для вирішення різноманітних проблем, щоб протягом усього життя знайти в ньому своє місце, самостійно, критично мислити, помічати виникаючі в реальному світі проблеми, труднощі і шукати шляхи їх вирішення та подолання, використовуючи новітні знання і технології. Звідси головне завдання освітньої сфери полягає у формуванні інноваційного мислення, орієнтованого на ефективне створення новацій і конструктивне ставлення до нововведень як особливо важливої особистої і суспільної цінності.

У такому суспільстві зростає значення міждисциплінарного, системного знання, яке дозволяє самостійно знаходити і приймати відповідальні рішення в умовах невизначеності, в критичних і стресових ситуаціях, в тих випадках, коли людина стикається з новими, досить складними природними і соціальними явищами і процесами.

Оволодіння такими знаннями та їх використання на практиці сприятиме забезпеченню безпеки існування, підвищенню якості життя людей.

В українському суспільстві є розуміння того, що наразі необхідно зробити рішучі кроки у напрямку формування суспільства знань. Основні акценти сьогодні мають бути перенесені на завдання прискореного інноваційного розвитку, переходу до стратегії економіки, яка базується на знаннях. В її основі лежать інтелектуальні ресурси, інтелектуальний капітал, наука, процеси трансферу результатів творчої діяльності у виробництво матеріальних і духовних благ.

4. Філософія освіти XXI століття: проблеми і перспективи

Масштабність світових соціально-економічних змін, їх складність, неоднороззначність, суперечливість безперечно обумовлює зростання значущості системи освіти. Сьогодні саме система професійної освіти визначає перспективи розвитку суспільства, інтелектуальний потенціал держави XXI ст. і виступає одним із стратегічних напрямків її розвитку.

Філософія освіти, як нова галузь знання, актуалізує вирішення таких проблем на сучасному етапі розвитку суспільства:

1. Формування у прийдешнього покоління нового типу світогляду, загальний вихідний принцип якого формулюється так: вирішення глобальних проблем має стати головною метою (інтересом, цінністю) для сучасного людства, і таке рішення неможливе без підкорення всіх видів нашої діяльності цій меті. Вироблення такого світогляду вимагає єдності та взаємодії нових напрямків філософії та освіти (В. Лутай).

2. Знаходження шляхів вирішення засобами освіти основного питання сучасної філософії освіти – утвердження миру у світі і в душах людей, вміння «слухати і розуміти» не своє, «терпимо ставитися до чужого» (М. Кесада).

3. Виховання підростаючих поколінь на ідеях ноосферної цивілізації, що забезпечувало б гармонійну взаємодію людини з природою та іншими людьми, а також могло б вивести людство з його кризового стану.

Філософія зазначає, що сьогодні виникла необхідність звільнення професійно орієнтованої освіти від диктату об'єкта (предмета) праці та постановки на чільне місце міждисциплінарних, інтегрованих вимог до результату освітнього процесу. Тому компетентності фахівців повинні містити три складові: соціальну компетентність (здатність до групової діяльності та співпраці з іншими працівниками, готовність до взяття відповідальності за результат своєї праці, володіння прийомами професійного навчання); спеціальну компетентність (підготовленість до самостійного виконання конкретних видів діяльності, вміння вирішувати типові професійні завдання, оцінювати результати своєї праці, здатність самостійно здобувати нові знання та вміння за фахом); індивідуальну компетентність (готовність до постійного підвищення кваліфікації та реалізації себе в професійній праці, здатність до професійної рефлексії, подолання професійних криз і професійних деформацій).

Такий погляд передбачає становлення нової перспективної освітньої системи. Необхідним стає насичення змісту професійного навчання широким спектром знань, які відображають картину сучасного інформаційного поля, а також формують системне оволодіння професією.

До визначальних напрямків *формування перспективної системи освіти* можна віднести:

- підвищення якості освіти шляхом фундаменталізації, застосування нових підходів з використанням інформаційних технологій;
- підвищення творчого початку (креативності) в освіті для підготовки людей до життя в різних соціальних середовищах (забезпечення розвиваючої освіти);
- забезпечення випереджаючого характеру всієї системи освіти, її націленості на проблеми майбутньої постіндустріальної цивілізації;
- забезпечення більшої доступності освіти для населення шляхом широкого використання можливостей дистанційного навчання та само-освіти із застосуванням інформаційних і телекомунікаційних технологій.

Перспективна система освіти повинна створюватися на основі поєднання новітніх природничо-наукових і гуманітарних знань, пріоритетною ціллю такої освіти має стати формування у людей таких якостей, які дозволять їм успішно адаптуватися, жити і працювати в умовах ХХІ століття. У зв'язку з цим доцільно розрізнити випереджальну і підтримуючу системи освіти.

Під випереджальною освітою розуміється така, що, на відміну від сучасної підтримуючої освіти, орієнтується на майбутнє, на умови професійної діяльності, в яких опиниться випускник вищого навчального закладу після його закінчення, тобто через 5–7 років після вступу на навчання. Пріоритетними цілями для системи випереджальної освіти повинні бути системне наукове мислення, екологічна культура, інформаційна культура, творча активність, толерантність, висока моральність.

Принципово важливою умовою ефективності системи випереджальної освіти є її органічний зв'язок з наукою: освіта повинна бути «вбудованою» в систему наукових досліджень і в інноваційну систему, що дозволяє доводити результати досліджень до практичного результату.

Цільові навчальні завдання

1. Сучасна епоха характеризується, насамперед, такими фундаментальними явищами (процесами), як:
  - a) глобалізація та інформаційна революція;
  - b) гуманізація;
  - c) віртуалізація;
  - d) діалог «локальних культур».
2. Сучасна наукова картина світу свідчить про кризу:
  - a) раціоналістичного світогляду;
  - b) універсального світопорядку;
  - c) наукового знання;
  - d) всі варіанти.

3. Нова парадигма освіти являє собою багатоаспектний комплексний феномен, в якому:
- a) *традиційна освіта взаємодіє з інноваційною;*
  - b) *освіта орієнтована на гуманістичну домінанту;*
  - c) *пріоритетом вищої освіти є орієнтація на інтереси особистості, адекватні сучасним тенденціям суспільного розвитку;*
  - d) *всі варіанти.*
4. Згідно з положенням нової парадигми освіти, загальна мета професійної підготовки:
- a) *реалізація особистісно-орієнтованого підходу до навчання;*
  - b) *оптимізація навчально-виховного процесу;*
  - c) *підготовка конкурентоспроможного фахівця;*
  - d) *всі варіанти.*
5. Розкрийте сутність сучасної освіти. Проаналізуйте вплив глобальних тенденцій суспільного розвитку на сучасну парадигму освіти.
6. Зміст сучасної освіти повинні визначати:
- a) *матеріальні цінності;*
  - b) *культурні цінності;*
  - c) *гуманістичні цінності;*
  - d) *політичні реалії.*
7. Головною умовою нової філософії освіти, її модернізації відповідно до вимог епохи є:
- a) *переорієнтація освіти на людину як самоцінність;*
  - b) *технологізація;*
  - c) *віртуалізація;*
  - d) *соціально-культурний ізоляціонізм.*
8. Охарактеризуйте проблеми та перспективи філософії освіти в XXI ст.
9. Вища освіта XXI ст. матиме інноваційний характер через:
- a) *активне впровадження високих навчальних (педагогічних) технологій;*
  - b) *віртуалізацію;*
  - c) *активне впровадження зарубіжних методів навчання;*
  - d) *комп'ютеризацію.*
10. Нова перспективна освітня система передбачає:
- a) *підвищення якості освіти;*
  - b) *підвищення творчого початку (креативності) в освіті;*
  - c) *забезпечення випереджаючого характеру всієї системи освіти;*
  - d) *всі перераховані варіанти.*

II. Навчальні завдання для самостійної роботи

Питання для контролю і самоконтролю:

1. Як впливають на зміст освіти методи освітнього процесу, а також сучасні соціокультурні та політичні процеси?
2. Розкрийте сутність сучасної освіти.
3. Опишіть особливості сучасної медичної освіти.
4. Які філософські основи сучасної парадигми освіти?
5. Як впливають глобальні тенденції суспільного розвитку на сучасну парадигму освіти?
6. Які нові тенденції освіти представлені у медичних ЗВО, зокрема в ХНМУ?
7. Сформулюйте основні проблеми філософії освіти.
8. Чим, на Вашу думку, зумовлена криза традиційної (класичної) парадигми освіти?
9. Охарактеризуйте відповідність вітчизняної системи освіти сучасним філософським і педагогічним тенденціям.
10. Чи готова вітчизняна система освіти формувати критичне мислення? Аргументуйте свою позицію.
11. Сформулюйте основні завдання модернізації української системи освіти на сучасному етапі.
12. Проаналізуйте проблеми та перспективи філософії освіти XXI століття.

Теми рефератів, доповідей:

1. Сутність сучасної освіти.
2. Медична освіта перед викликами сучасності
3. Вплив глобальних тенденцій суспільного розвитку на сучасну парадигму освіти.
4. Основні проблеми філософії освіти.
5. Вплив світових процесів суспільного розвитку на становлення сучасного «духу епохи».
6. Філософія освіти XXI століття: проблеми і перспективи.
7. Вплив «духу епохи» на парадигму розвитку освіти.
8. Роль філософії освіти в сучасному світі.
9. Філософія освіти: проблеми самовизначення.
10. Філософські основи сучасної парадигми освіти.
11. Основні завдання модернізації української системи освіти на сучасному етапі.

Література

1. Андрущенко В. Світанок Європи: Проблеми формування нового учителя для об'єднаної Європи XXI століття. 3-тє вид. Київ : Знання України, 2015. 1099 с.
2. Базалук О., Юхименко Н. Філософія освіти. Київ : Кондор, 2010. 164 с.
3. Клепко С. Ф. Філософія освіти в європейському контексті. Полтава : ПОППО, 2006. 328 с.
4. Навчальний посібник з курсу «Філософія освіти» для осіб, що навчаються в магістратурі за спеціальністю «Педагогіка вищої школи» / кол. авт. Т. Н. Кучера, Л. І. Насонова, В. В. Дейнека. Харків : ХНМУ, 2015. 63 с.
5. Практикум з курсу «Філософія освіти» для осіб, що навчаються в магістратурі за спеціальністю «Педагогіка вищої школи» / Т. М. Кучера, Л. І. Насонова, Є. В. Селюк. Харків: ХНМУ, 2015. 32 с.
6. Предборська І., Гайденко В. Відчуження знання як проблема філософії освіти: теорії, практики, парадокси, політики та перспективи. *Філософія освіти*. 2005. № 1. С. 159–166.
7. Терепищій С. О. Сучасні освітні ландшафти. Київ : Фенікс, 2016. 309 с.
8. Філософія освіти : навч. посібник / за наук. ред. В. П. Андрущенка [та ін.]. 2-ге вид. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2021. 348 с.

ЗМІСТ

Тема 1. Філософія освіти як галузь наукового знання. Проблемне поле філософії освіти	3
Тема 2. Онтологічні, гносеологічні, антропологічні та аксіологічні підгрунтя освіти	12
Тема 3. Соціокультурні та духовні передумови становлення освіти. Інституціоналізація освіти	22
Тема 4. Освітня парадигма та її історична трансформація. Гуманістичні орієнтири сучасної філософії освіти	27
Тема 5. Специфіка вищої школи та її місце в освітньому процесі. Тенденції розвитку вищої освіти України на початку третього тисячоліття. Наука і освіта	40
Тема 6. Увійти в аудиторію: історична зміна ролі професорсько- викладацького складу та професійної методології	52
Тема 7. Філософія освіти XXI століття: проблеми і перспективи	60

Навчальне видання

Дейнека Володимир Васильович
Москвін Ярослав Вікторович

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ

**Навчальний посібник
для здобувачів вищої освіти
за спеціальністю «Освітні педагогічні науки»**

Друге видання, оновлене

Відповідальний за випуск К. І. Карпенко

Редактор М. В. Тарасенко
Комп'ютерна верстка О. Ю. Лавриненко

Формат А5. Ум. друк. арк. 4,5. Зам. № 24-34400.

**Редакційно-видавничий відділ
ХНМУ, пр. Науки, 4, м. Харків, 61022
izdatknmurio@gmail.com, vid.redact@kntmu.edu.ua**

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавництв, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції серії ДК № 3242 від 18.07.2008 р.